

<http://www.jyu.fi/library/tutkielmat/424/>

"BARNBILD, BILDTERAPI OCH FLYKTINGBARN"

Hälsopedagogens socialantropologiska synvinkel

Pro gradu -studie i
hälsopedagogik
Tarja Aaltonen
Jyväskyläs Universitet
Sommaren 1997

SAMMANFATTNING

TARJA AALTONEN: Barnbild, bildterapi och flyktingbarn. Hälso pedagogens socialantropologiska synvinkel.

Pro gradu- studie i hälso pedagogik, 62 sidor, 15 bilagor.

Jyväskylä Universitet, Hälsovetenskapliga Institutionen

Sommaren 1997

Ett av syften med min studie var att ta reda på hur bildterapin passar för flyktingbarn, som har svårigheter med språket, sin kulturella identitet och ofta ganska traumatiska upplevelser i hemlandet. De här barnen behöver extra resurser för att själv kunna bli tillräckligt bra föräldrar för sina egna barn så att de inte behöver ge sin överförd på sina barn.

Genom litteratur och intervjuer undersökte jag identitetskris hos flyktingbarn, diskuterade om det är möjligt att få en flerkulturell identitet, hur man bättre kan förebygga svårigheter eller hjälpa flyktingbarn i deras problem och hur bildspråket passar för flyktingbarn. Jag analyserade också fyra flickors bilder med olika kulturbakgrund, hur de uttrycker sin etnicitet i sina bilder.

Jag diskuterade också på en mer generell nivå om bildskapandets och bildernas användningsmöjligheter i hälso pedagogik. De huvudsakliga perspektiven i denna arbete är hälso pedagogiskt och socialantropologiskt, men också lite bildterapeutiskt.

Bildterapin är ett väldigt bra sätt att arbeta med dessa barn enligt mina informanter. Mina egna erfarenheter av barnbild med olika kulturbakgrund antydde också, samt litteraturundersökningen, att barnen uttrycker sin kultur och omgivning genom sina bilder. Men det är inte bara bilder som hjälper. Flyktingbarnen behöver också starka och friska relationer med sina föräldrar och andra vuxna människor, som är intresserade och lyhörda för deras behov. Bildterapin är ett sätt att "lyfta på locket" och öppna möjligheter till kommunikation. När man hjälper flyktingbarn är det viktigt att också ha kunskap om flyktingskap och olika kulturer. Den kulturella aspekten i antropologin är ett värdefullt bidrag till bildterapi för flyktingbarn

och också för hälsopedagoger som vill komma underfund med sin kulturella bakgrund för att kunna arbeta mer kompetent med människor från olika kulturella bakgrund.

Mina studier i hälsopedagogik gjorde det möjligt att diskutera bildskapandets möjligheter för att befrämja barnens hälsa på grund av hälsovetenskapliga kunskaper och litteratur. Att arbeta med bildskapandet med flyktingar handlar om att stärka jaget och bejaka det friska (Hvid 1995, 55). Jag tog också fram bildernas tillämpningsmöjligheter i vardagens hälsopedagogiska arbete i skolor och i fritiden. Jag försökte också ge en blick om attityder och erfarenheter som svenskar hade haft av invandrarproblematik under senare åren i Sverige. Enligt min uppfattning börjar i Finland denna problematik komma till ytan senare och kanske inte så klart som i Sverige, därför att andelen invandrare och flyktingar är mindre.

Det är väldigt viktigt att ha mera mångkulturella och etniska frågor i skolor och försöka motarbeta rasism. År 1997 har kallats till ett *År mot Rasism i Europa* och som kom lämpligt, när utlänningars antal ökar fort i Finland. Det vore önskvärt om vi kunde uppfostra den nästa generationen till att bli mer tolerant, oegoistisk och att de kunde bättre respektera andra människor, som kommer från andra kulturer. Skolan och föräldrarna har en stor betydelse i detta.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
2. SYFTE OCH METOD	3
2.1 Syfte	3
2.2 Metod	5
3. HÄLSOFOSTRAN OCH DESS SYNVINKEL I BILDTERAPIN OCH BILDSKAPANDET	7
3.1 Hälsans väsende och hälsofostrans uppgifter	7
3.1.1 Hälsans väsende	7
3.1.2 Hälsofostran och dess uppgifter	8
3.2 Synpunkter om hälsofostrans mål och väsende	10
3.3 Är bildskapandet och bildterapi hälsosamt?	12
4. KULTURUPPLEVELSE I BARNNS BILDER OCH BARNNS IDENTITET	14
4.1 Om kultur, symboler och etnicitet	14
4.2 Finns det kulturella skillnader i bildskapandet?	17
4.3 Hur ritas och målas flickor och pojkar?	21
4.4 Bilder som symbolspråk i barnens teckningar	23
4.5 Att bygga en identitet	25
4.6 Min studie om bilder av barn med olika kulturell bakgrund	28
5. BILDTERAPI MED FLYKTINGBARN	34
5.1 Vad är bildterapi?	34
5.2 Flyktingbarnens välbefinnande	36
5.3 Hur bildterapi kan hjälpa flyktingbarn?	40
5.4 Intervjuanalys	43
5.4.1 Identitetskris hos flyktingbarn	45
5.4.2 Flerkulturell identitet	46
5.4.3 Hjälpsatser till flyktingbarn	48
5.4.4 Hjälp med bilder	49

6. ANTROPOLOGI I HÄLSOPEDAGOGIK OCH HÄLSOPEDAGOGENS EGEN KULTURBAKGRUND	51
REFERENSLISTA	55
ÖVRIGT KÄLLMATERIAL	
BILAGOR: 1-14 Barns teckningar	
15 Intervjufrågor	

1. INLEDNING

Jag blev intresserad av bildterapi första gången för över 10 år sedan när jag efter min psykiatriska vidareutbildning arbetade som sjuksköterska med tonåringar på en ungdomspsykiatrisk avdelning i Jyväskylä. Vi arbetade parvis i grupper och vi hade varje gång ett motiv som vi jobbade med tillsammans med 2-6 ungdomar. Vi fick handledning i detta därför att vi hade ingen utbildning i bildterapi. Vårt arbete var inte professionellt terapeutiskt, eftersom vi inte hade någon bildterapiutbildning, men jag märkte att ungdomar var mycket ivriga att rita och måla och arbeta med lera i grupp. Därför kände jag att gruppen var nyttig och nödvändig och arbetet belönande.

Tio år senare hade jag möjlighet att gå på kursen Bildterapi för barn vid Stockhoms Universitet och då stärktes jag i min uppfattning att bildterapin är ett fruktbart sätt att arbeta med barn både utan och med emotionella problem.

När jag har följt mina två döttrar rita och måla, har jag upplevt samma glädje som de, när de har lärt sina personliga stilar genom sin utveckling. För barn är det mycket lättare att uttrycka sig på ett visuellt kreativt sätt än på verbalt sätt.

Vid sidan av mina studier i socialantropologi, bildterapi och finsk kultur i Stockholms Universitet gick jag också kursen Traumatiserade flyktingar i vården vid Svenska Röda Korsets sjuksköterskeskola i Stockholm höstterminen 1995. Där hade jag möjlighet att få en djupare insikt om flyktingarnas situation och hälsoproblem i Sverige. Före kursen hade jag jobbat under två somrar på psykiatrikliniken i Danderyds sjukhus med både unga och vuxna patienter och där fick jag kontakt med många patienter med flykting- och invandrarbakgrund.

Mina studier i antropologi har givit mig bättre resurser att kunna förstå och upptäcka olikheter i bildskapandet mellan människor med olika kulturbakgrund. Jag hoppas att jag övat upp min förmåga att se kulturella olikheter också inom den västerländska kulturen, som vi ofta tittar på genom våra västerländska "linser", och som är mycket svårare för oss att problematisera. Fastän den finska och den svenska kulturen har mycket gemensamt, har det

varit möjligt för mig att börja se olikheter också mellan dessa "grannkulturer" genom att bo, arbeta och studera i båda länderna.

Eftersom jag har läst hälsopedagogik som huvudämne, skall jag förstås se antropologin som ett bidrag för hälsopedagogens arbete: man kan bättre förstå och hjälpa människor, som kommer från en annan kultur eller social grupp. Att skapa bilder har en viktig betydelse för barnens och ungdomarnas hälsa på det förebyggande- och terapeutiska sättet. I sin bok "Child Art Therapy. Understanding and helping children grow through art" skriver bildpsykoterapeut, psykolog och professor i barnpsykiatri och hälsorelaterade yrken, Judith Rubin (1984), att bildskapandet är väldigt viktigt också för normala barn i skolan och hemma. Genom bilder kan barn behärska svåra känslor, som varje barn har när man växer upp. Rubin skriver att bildskapandet är ett naturligt medel av '**primary prevention**'.

Mitt mål är att genom detta arbete kunna kombinera fyra för mig intressanta områden som jag har studerat under sista åren: hälsopedagogik, kultur, bildterapi med barn och flyktingarnas hälsa. Inom detta område vill jag utifrån en socialantropologisk synvinkel diskutera vad bildterapi kan erbjuda flyktingbarn som har svårigheter och problem med språket, sin identitet och har ofta traumatiska upplevelser. Denna fråga har blivit aktuell i Sverige och blir aktuell också i Finland när man tar emot fler flyktingfamiljer. Jag diskuterar också bildskapandets möjligheter i hälsopedagogisk arbete och för barnens hälsa.

Det är brist på litteratur och studier om detta område. Bildpsykoterapeut Ulla Hvid, som är en av mina informanter, har bedrivit bildterapi med flyktingbarn länge. Hon har gjort en studie om detta och skrivit flera artiklar. Hvids studie (1991), som handlar om fyra barn på en flyktingförläggning, visar att bildterapi har något värdefullt att erbjuda flyktingbarn. Det är inte bara språksvårigheter som hindrar dessa barn från att uttrycka sig i ord, utan framför allt den rädsla och de hämningar som deras upplevelser i hemlandet och i exilen givit upphov till. Jag ser bildterapi och bildskapandet som en stor möjlighet att förbättra deras liv i en främmande kultur. När barnen mår bättre, mår också föräldrarna bättre.

2. SYFTE OCH METOD

2.1 Syfte

Jag har följande uppgifter i min uppsats:

1. Jag beskriver genom litteratur och mina egna erfarenheter hurdan betydelse bildskapandet och bildterapi har i befrämjandet av barnens och ungdomarnas hälsa.
2. Genom socialantropologiskt perspektiv försöker jag analysera teckningar av barn, som har flyttat till Sverige från andra kulturer.
3. Genom litteratur och att intervjua experter i bildterapi och invandrarfrågor i Stockholm, undersöker jag bildterapins möjligheter speciellt för flyktingbarn, när identitetsproblematik ligger i fokus.
4. Med hjälp av Dagens Nyheters artiklar vill jag ge en inblick i hur man diskuterar flykting- och invandrarproblem i det svenska samhället.
5. I mitt sista kapitel diskuterar jag om den antropologiska kunskapens nytta för hälsofostran och hälsopedagoger.

Den kulturella aspekten i antropologin är ett värdefullt bidrag till bildterapi för flyktingbarn. Med hjälp av antropologiska studier är det möjligt att befrias från sin kulturbundenhet, vilket är en av de svåraste uppgifterna i hälsopedagogiken (Laitakari 1986). Därigenom kan hälsopedagogen nå den sista och djupaste fasen i att komma underfund med sin kulturella bakgrund och bli mer kompetent i sitt arbete med människor som har olika kulturell bakgrund. När vi bättre kan förstå flyktingbarnets bakgrund och kulturella särdrag, är det lättare att förstå symboler och deras innebörd i bildspråk och nå dem bättre genom hälsopedagogiska metoder.

Genom detta arbete vill jag också visa att bildterapi är ett mycket fruktbart sätt att hjälpa flyktingbarn, som kommer från främmande länder och kulturer. De behöver vår hjälp för att bearbeta sina traumatiska upplevelser och sina kulturella identiteter. Utan att bearbeta dessa frågor är det så lätt att omedvetet ge vidare sin börda till sina egna barn. Sådana erfarenheter har vi säkert hört talas om från till ex. Nazityskland. Men vi finner hade våra egna flyktingbarn under kriget med Sovjetunionen åren 1939-1945. Min pappa var en av dessa barn som var tvungen att fly och lämna sitt hem och sina tillhörigheter två gånger i Karelen för nästan 60 år sedan.

Det är ganska lätt för mig att förstå flyktingarnas svåra situation också därför att jag själv delvis hade samma svårigheter som ny och utlänning i ett främmande land efter flyttningen till Sverige. Fastän jag inte hade sådana traumatiska upplevelser som flyktingar ofta har, är det väldigt stressande att börja om i en annan kultur med ett annat språk, utan sin bekanta omgivning och sina vanliga sociala relationer. I början kan det vara mycket intressant och spännande, men i längden börjar man längta efter sina rötter och måste börja bygga på vidare sin tidigare identitet. Det gjorde jag genom att börja läsa finsk kultur på Stockholms Universitet vid sidan av mina andra studier.

De flyktingar som kommer till Finland och Sverige har ofta väldigt traumatiska erfarenheter och också därför är det svårt för dem att vara tillräckligt goda föräldrar för sina barn. Det blir lätt så att barnen blir föräldrar för sina egna föräldrar när föräldrarna inte orkar, eller att barnen får för mycket ansvar eftersom de kan språket bättre (Armyr 1989, Marttinen 1996, Pålsson, Hjern & Envall-Ryman 1995).

Det finns också barn som själva har upplevt eller sett tortyr, övergrepp, våld osv. i sina hemländer (Armyr 1989, Marttinen 1996). Då behöver de extra resurser för att bearbeta sina trauman. Jag hoppas att jag genom denna arbete kan få människor att börja tänka och öppna sina ögon för de barn som inte har det så bra som vi och våra barn. Jag tycker att vi har bra resurser materiellt, men vi har inte satsat så mycket i Finland som i andra länder i Europa när det gäller flyktingar. Det vore önskvärt om vi kunde uppfostra den nästa generationen till att bli mer tolerant och oegoistisk. Skolan och föräldrarna har en viktig betydelse i detta.

Jag tror att vi finländare, som länge har levt i ett homogent land, har börjat öppna oss med främmande kulturer och börjat se dem som en rikedom, inte bara som ett hot. Genom att vi förstärker vår finska identitet kan vi nå längre mot vad vi kan kalla en europeisk identitet. Om vi arbetar med våra egna kulturella identiteter blir det möjligt för oss att börja se lite mer och lite längre. Det önskar jag.

2.2 Metod

Mitt arbete tar avstamp i sådana centrala begrepp som hälsa, kultur, symboler och etnicitet, som jag tycker är mycket relevanta just nu och speciellt i denna uppsats. För detta har jag använt barns bilder, intervjuer med två bildterapeuter i Stockholm och två forskare (en professor från Centrum för invandrarforskning och en från Centrum för barnkulturforskning i Stockholms Universitet).

Jag skriver om barnens symbolspråk och studerar barnens bilder som jag har samlat från barnen som har kommit från Kina, Iran, Sverige och Finland. Jag började samla dessa bilder för tre år sedan när jag gick kursen Bildterapi för barn i Stockholm. I barnens bilder försöker jag se hur barnen upplever och kommunicerar sin kultur. Jag är också intresserad att se hur tiden eventuellt har påverkat en kinesisk flickans bilder genom att jämföra bilder hon ritat just efter familjens flyttning till Sverige och efter ett och två års vistelse i Sverige.

I uppsatsen använder jag relevant litteratur i socialantropologi, bildterapi, hälsopedagogik/hälsofostra och om flyktingars hälsa. Under senaste åren har jag läst Dagens Nyheter dagligen och samlat flera intressanta artiklar om flyktingar, invandrare och deras problem i det svenska samhället. Genom dessa artiklar är det möjligt att ge en blick hur man diskuterar sådana frågor i det svenska samhället. Det är svårt att hitta litteratur om kombinationen flykting - bild eller bildskapande/bildpsykoterapi med flyktingar. Därför har jag använt också intervjumaterial och själv studerat bilder som jag har samlat från barn från olika länder under mina två och ett halv års vistelse i Sverige. För mig är det inte möjligt att få eller använda något bildmaterial från bildterapi, därför att bildterapeuter har tystnadsplikt. Men jag kan använda bilder som min dotters skolkompisar och vänner från olika länder har

ritat till mig och jag har fått tillåtelse från deras föräldrar att använda bilderna i mina studier.

En viktig fråga i mitt arbete är också hur bildterapi kan hjälpa flyktingbarn i deras emotionella problem och i deras identitetsutveckling. Som hjälp i denna fråga har jag använt litteratur och intervjuer med bildterapeuter från Stockholm och två professorer från Stockholms Universitet. De har alla jobbat på något sätt med barnbild eller flyktingbarn i Stockholm, i en storstad som har ett väldigt stort antal flyktingar och invandrare i närheten. Det är till ex. allmänt känt att i Rinkeby är ca.90 % av alla invånare utlänningar och ca.10 % svenskar.

Jag arbetar efter en tolkningsmetod, en förståelsemodell som är insiktsskapande, men som inte ger mätbara resultat. Jag arbetar alltså enligt en hermeneutisk metod. Mina studier i socialantropologi har gett mig ett antropologiskt perspektiv, men jag använder inte deltagande observation som metod även om mina tidigare erfarenheter av bildterapi har varit av värde. I stället har jag gjort intervjuer som enligt Soininen (1995, 113) kan kallas elitintervjuer. Ofta gör etnografer få men intensiva intervjuer med människor. Michael Agar beskriver det i sin bok "The Professional Stranger - An Informal Introduction to Ethnography"(1980, 84) på följande sätt: *"Rather than looking at the distribution of a few predefined variables in a large population, she is trying to learn the interrelationships of a large number of discovered variables among a few people."* På samma sätt har jag i denna uppsats byggt min analys på ett begränsat antal intervjuer och bilder tecknade av barn. Det har ändå varit möjligt att se mönster i detta material som berättar om betydelsen av ett kulturellt perspektiv i bildterapeutisk verksamhet.

3. HÄLSOFOSTRAN OCH DESS SYNVINKEL I BILDTERAPIN OCH BILDSKAPAN- DET

3.1 Hälsans väsende och hälsofostrans uppgifter

3.1.1 Hälsans väsende

Det är inte möjligt att definiera hälsan enkelt, man kan bara närma sig det. Man har betonat i hälsans nyaste definitioner att hälsan är inte bara saknande av sjukdom, men också någon positiv egenskap (Laitakari 1978, 15).

Aaron Antonovsky (1988, 3) har utvecklat en **salutogenisk** perspektiv på hälsan, som är orienterat mot hälsan i motsatsen till den traditionaliska medicinska perspektiv, som är orienterat mot sjukdom. Det hälsorelaterade perspektiv koncentrerar sig för att förebygga sjukdom och behålla människor friska. Enligt detta är det mycket lönsammare att investera resurser för att bevara hälsan. Den salutogeniska perspektiv leder till en grundligare känne- dom om livet och söker hypoteser i kraftresurser (ibid., 5).

Antonovsky (ibid., 19) definierar SOC, som är mycket viktig i hans teori, på följande sätt: *"The sense of coherence is a global orientation that expresses the extent to which one has a pervasive, enduring though dynamic feeling of confidence that (1) the stimuli deriving from one's internal and external environments in the course of living are structured, predictable, and explicable; (2) the resources are available to one to meet the demands posed by these stimuli; and (3) these demands are challenges, worthy of investment and engagement."*

Man har kallat Antonovskys (1985, 1988) koherenskänsla (sense of coherence) också till **livskontroll** (life controll) (Kalimo 1988).

Det finns stressande händelser i livet (stressor life events), som dödsfall i familjen, skilsmässa, att få en ny familjemedlem osv. och då beror det på SOC:s kraft om slutresultatet blir ohälsosam, neutral eller hälsosam. Enligt Antonovsky, GRR:s (generalized resistance

resources) bygger en stark SOC, som är viktig för att klara sig från stress. (Antonovsky 1988, 29-30.)

Antonovskys (ibid., 154) hypotes är att SOC:s kraft har en direkt fysiologisk effekt på hälsotillstånd. Hälsa (health) och välbefinnande (well-being) påverkar till varandra (ibid., 180). Enligt Söderqvist och Bäckman (1988) har de som har en stark livskontroll också klart bättre känsla av hälsa jämfört med dem som har en svag livskontroll.

3.1.2 Hälsosfostran och dess uppfifter

Jag betraktar här hälsosfostran/hälsopedagogiken (health education) som en del av hälsobefrämjandet (health promotion) (Kalimo 1986). Hälsosfostran är ett medel för att befrämja hälsa (Kannas 1992). Följande definitioner är vanliga:

"Health promotion is any combination of health education and related organizational, economic and environmental supports for behavior of individuals, groups or communities" (Green & Anderson 1986, 516).

"Health education seeks to enhance positive health and to prevent or diminish ill-health, through influencing beliefs, attitudes and behaviour. The stimulation of a healthfull environment - social and political as well as physical - is an important objective" (Downie etc. 1991, 48).

Det finns tre olika typer av hälsosfostran: den traditionella eller medicinska typen, den rationalisk-humanistiska typen och den tredje typen, som betonar att behärska sitt liv och förstärka jaget (self-empowerment) (Kannas 1992). Den här sista typen närmar Antonovskys (1988) tankar, som jag har tagit upp tidigare i texten. Lasse Kannas (1985), som är professor i hälsopedagogik i Jyväskyläns Universitet har kallat den tredje typen av hälsosfostran till psykosocial hälsosfostran.

Den psykosocialiska hälsosfostrans viktiga mål är att lära socialiska kunskaper, skapa en hel och positiv självbild, stärka självkänsla, förbättra kunskaper att behärska socialisk stress och göra hälsobefrämjande val (Kannas 1992).

Hälsofostrans viktigaste mål och uppgifter skiljer sig från varandra beroende på hälsofostrans typ. Man kan nämna fyra pedagogiska uppgifter i hälsofostran: den bildande uppgiften, den stimulerande uppgiften, den mentala uppgiften och den som medverkar förändringar. (Kannas 1992.)

Den bildande (sivistävä) uppgiften, som tyvärr har fått för lite uppmärksamhet, bygger på att meddela hälsokunskaper, som är värdefulla i sig. De grundande hälsokunskaper är en del av allmänbildningen. Grundskolans läroplan är en intressant spegel av bildningen. Den visar hurdan är den nationella bildningens prioritering. Hälsobildningen har aldrig fått den rätta ställningen i läroplan. Hälsopedagoger borde kräva att hälsofostran skulle bli ett eget läroämne också i Finland, liksom det är i många andra länder. Hur är det möjligt att detta allmänbildande ämne, som ger kunskaper för att behärska sitt liv och hälsa, kunde ha mindre värde än att studera moln och stjärnor? (Kannas 1992.)

Den stimulerande (virittävä) hälsofostrans uppgift är att stimulera tänkandet och diskussionen bland befolkningen, i målgruppen och hos individer. Den är intresserad av hurdana reaktioner budskapet har i det kollektiva och individuella medvetandet, inte hurdana förändringar det har i beteendet. Den uppfriskande hälsofostran fungerar bättre när man ger stimulerande ideer om hälsoteman för att användas fritt utan befällande sätt. (Kannas 1997.)

Den mentala (mielenterveys) uppgiften i hälsofostran befrämjar genom pedagogiken i människors kraftresurser och förebygger oändamålsenliga slitandet av kraftresurser. Att befrämja den mentala hälsan är ett viktigt mål i hälsofostran och den är intresserad av den mentala hälsan på ett förebyggande sätt. Man kan kalla den mentala uppgiften i hälsofostran också till en terapeutisk synpunkt i pedagogiken. Man får inte blanda den terapeutiska synpunkten med en professionell psykoterapi. Kannas (1992) kallar denna synpunkt i hälsofostran till en vardagsterapeutisk metod i pedagogik och kommunikation. Hälsopedagogens viktiga vardagsterapeutiska kunskaper är till ex. att man är empatisk, sensitiv, bra i att lyssna och kommunicera med andra människor och är intelligent i känslornas område. (Kannas 1992.)

Det finns en annan synvinkel i mentala uppgiften som är mer instrumentalisk. Stärka jaget (self-empowerment) är en förutsättning till förändringen i hälsobeteendet och den psy-

kosocialiska sättet grundar på det. När man till ex. försöker påverka rökning är det viktigt att skapa mer positiv självbild, förbättra självkänedom och utveckla kunskaper för att behärska socialisk stress. Man behöver mycket psykisk kraft för att förändra hälsobeteendet och hälsofostran är ett sätt att producera energi. En kunnig hälsopedagog kan genom att minska människans ångest frigöra psykisk energi till förändringsprocessen. (Kannas 1992.)

Hälsofostran har också en uppgift som befrämjar förändring (muutosta avustava). Det har varit en traditionell basuppgift i hälsofostran. Den är för smal, men ändå viktig. Man har kritiserat denna uppgift därför, att den har haft få och kortsiktiga förändringar i människors beteende. (Kannas 1992.) Antti Eskola (1991, 27-33) kritiserar den mekanistisk-deterministiska tänkandet om blindhet och skriver hur det är svårt att påverka människor, om de har en annan logik. Ett påverkningsförsök lyckas om det passar ihop med verksamhet och logik, som man har just då. Det skulle ha varit onödigt att få Karl Marx att magra, löpa och minska rödvinkonsumtion; hans logik i livet baserade på att skriva den boken, för vilken han sade sig att offra sin "hälsa, livets lycka och familj". (ibid.)

3.2 Synpunkter om hälsofostrans mål och väsende

Kannas (1992) definierar hälsofostrans mål som grundar på hälsofostrans fyra stora uppgifter på följande sätt: *"Terveyskasvatuksen tavoitteena on kasvatuksellisin ja viestinnällisin keinoin tukea ihmisen tervettä kasvua ja selviytymistä, välittää sivistyksellistä terveysterveyspääomaa sekä virittää terveyttä edistäviä muutostoiveita ja avustaa näitä muutospyrkimyksiä"*.

Riitta-Liisa Heikkinen (1991, 35-40) som har gjort kritiska iakttagelser om hälsofostran enligt hermeneuttisk-fenomenologiska metodologin, ser hälsofostrans mål på följande sätt:

1. Genom hälsofostran skall man öka förståelse om relation mellan människans psykisk och fysisk välbefinnande.
2. Genom hälsofostran skall man öka medvetandet om växelverkan mellan människan, naturen och den sociala omgivningen.
3. Man skall öka människans ansvarskänsla genom hälsofostran.
4. Man skall öka människans förmåga att göra ansvarsfulla beslut.

Hälsobefrämjande och hälsopedagogik har utvecklats till en stark vetenskaplig-professionellt kunskapsområde i USA, Kanada och många europeiska länder t.o.m. början av 1990-talet och den har en vid publikationsverksamhet, som baserar på samhälls- och beteendevetenskap och har en specialiserad professionell universitetsutbildning (Rimpelä 1994, 5). I internationella litteratur har de hälsopsykologiska, socialpsykologiska och antropologiska studier varit underrepresenterade, speciellt i Finland (ibid., 19). Kannas (1992) skriver att det finns många innehållsmål i hälsopedagogiska utbildningen därför, att den som arbetar i hälsofostrans praktik skall arbeta som budskapsmedlare, lärare, reporter, vardagsterapeut, kulturkännare, planerare och allt mer också som ledare, manager och organsatör (Kannas 1992).

Jag tycker att nuförtidens internationaliseringsprocessen kräver mer kunskaper i kulturella frågor i nästan alla sektor och speciellt inom hälsoarbete därför, att de är just de stora folkrörelserna som inte blir nådd av folkhälsoarbetet (jmf. Dagens Nyheter, A7, 20.1.1997, Hälsa på väg bli klassfråga). Det har varit debatt i Sveriges största morgontidning om teman i år. Ohälsan ökar hos den som redan har det dåligt på andra sätt. Skall man göra något åt det räcker det inte med klatschiga kampanjer om att folk skall sluta röka och supa. Det handlar om att förändra människors grundläggande villkor. Vi vet alla vad tobak, alkohol, kost och motion betyder, men det är de grupper som redan har det hyfsat som har förbättrat sin hälsa. Andra gruppers hälsa har försämrats, säger Margareta Persson, som är regeringens utredare av nationella hälsomål i Sverige. Skall hälsokampanjer fungera måste de vara riktade till särskilda grupper, exempelvis till invandrare eller till särskilda yrkesgrupper. Mår man dåligt i själen är man inte mån om sig själv. Då bryr man sig heller inte om ifall man får lugncancer om trettio år och man kan inte ta till sig hälsoråden.(ibid.)

Om hela Sveriges befolkning hade samma goda hälsa som högre tjänstemän har skulle andelen förtida dödsfall kunna minska med 25 till 30 procent. Det konstaterar Denny Vågerö, professor i medicinsk sociologi vid Stockholms Universitet, i en ny rapport om möjligheterna att förebygga sjukdom. (Dagens Nyheter, 18.2.1997, Klass avgör hälsan.)

Också Finland skall få en stor räkning om flyktingarnas mentala problem inom några år därför, att deras psykiska och fysiska problem börjar synas när deras traumatiska erfarenheter börjar komma till ytan efter några års vistelse i landet. En stor del av flyktingarna är

unga och speciellt de har olösta invandringskriser om traumatiska situationer. Man kan se det på så sätt att de går inte i skolan och börjar använda droger och ingen frågar efter dessa barn. Problemet är mångsidigt när hälsovården inte har specialkännedom som behövs i flyktingars primära vård. Det finns också problem i personalens attityder, de är rädda för främmande språk och kulturer och att möta dessa människor. Lena Bremer, som är chef i Finska Mentalhygieniska Föreningen i utlänningars kriscentrum, säger att flyktingar har samma rätt till vård som andra människor. (Helsingin Sanomat, A5, 23.4.1997, Pakolaisten mielenterveyttä hoidetaan epätasa-arvoisesti. Syrjäytyneitä pakolaisnuoria vetävät huumeet ja rikollisuus, kun kriisit ovat selvittämättä.)

Det finns redan så mycket kunskap om vad som påverkar hälsan. Svårigheten ligger i att göra något konkret av den kunskapen.

3.3. Är bildskapandet och bildterapi hälsosamt?

"Art education, that is the education of feeling, is the only kind art education that can help people become more human" (Flannery 1973, 14). Denna konstpedagog skrev inte om terapi, men om sådan fostran i konst som värderar känslor lika mycket som fakta.

Den amerikanska konstterapeut, psykolog och professor i barnpsykiatri och hälsorelaterade yrken, Judith Rubin (1984, 220) skriver att redan över 20 år sedan var en av konstfostrans mål "the maintenance of sound mental health". Och Rubin (ibid., 221) fortsätter: *"A good art program helps children to learn to look with open eyes at the world around them, and to do so in a refined way, noting descriptive as well as evaluative differences. It helps them to encounter the environment without fear, and with a perceptual vocabulary that enables them to organize their experiences. It helps children to think creatively, divergently, to explore alternative solutions to problems, to expand the ability to take risks, to fail, and to cope in a flexible way"*.

Enligt Rubin (ibid., 219) märkte konstpedagoger den starkt terapeutiska och utvecklingsbefrämjande potentialen i deras ämne snart efter det blev en accepterad del av skolans läroplan.

Raili Lappi, som är ordförande i Keuruus Taiteilijaseura och är pensionerad lärare i Pohjanlahtis skola, tycker att konst har en terapeutisk effekt på barn och hon poängterar två saker: Barnen måste få göra bilder på så sätt som känns bra och barnen skall se konst så mycket som möjligt. Varje barn har ett behov att göra bilder men tekniken är inte i kontroll och då skall läraren och föräldrar visa tekniker. Det är viktigt att lärare är kompetenta och ivriga och läroämne får sin ställning bland andra ämnen i skolan, enligt Lappi. (Keskiuomalainen, 24.12.1996, Lapsen on tehtävä ja nähtävä taidetta.)

Rubin (1984, 234-235) skriver att om bildskapandet är hjälpsam för handikappade och störda barn, kan det också vara hjälpsam för "normala" barn i skolan och hemma, därför att den ger möjlighet att uttrycka känslor. Det är lättare att orka med svåra känslor som hat, rädsla och svartsjuka som varje barn har. Bildskapande är väldigt naturligt medel av "primary prevention" och den mest terapeutiska saken som man kan göra i klassrummet är att hjälpa barnen bli sig själva (to become himself).

Enligt min uppfattning befrämjar bildskapandet och bildterapi hälsan först i känslornas område och därigenom påverkar den också fysiska hälsan. Jag tycker att bildskapandet är ett bra medel att stärka barnens livskontroll eller koherens känsla (sence of coherence) och därigenom påverkar den också hälsan (Antonovsky 1988). Enligt Söderqvist & Bäckmans (1988) studie, de som har en stark livskontroll (life controll, elämän hallinta) har också bättre självupplevd hälsa jämfört med dem som har sämre livskontroll.

Jag betraktar bildskapandet och konstpedagogik som nästan samma sak, båda erbjuder en möjlighet att skapa någonting konkret och en möjlighet att få handledning om metoder. Konstpedagogen har dock vanligen en konsnärlig utbildning till ex. i konstpedagogik. Bildterapi eller konstterapi, som man kallar det i USA, måste ha två delar: bilder och terapi. Rubin (1984, 292-295) beskriver det så här: *"In thinking about the differences between art therapy and art education, it became clear to me that the modality (art) was the same, but the goals (therapy vs. education) were different. There are therapeutic aspects of*

art education. I think that the very best art teachers are growth-enhancing personalities, who nurture the student's sense of self and of competence in broadly therapeutic way".

Jag arbetade på 1980-talet på ungdomspsykiatriska avdelningar och då började jag använda bilder med psykiskt störda ungdomar. Jag märkte att det var lättare för unga att prata om saker efter de hade målat eller skapat någonting konkret. Genom handledningen var det möjligt att gå djupare och göra den mer terapeutisk, därför att vi hade ingen bildterapiutbildning. Tio år senare fick jag möjlighet att gå en ett-årig bildterapiutbildning i Stockholms Universitet, som gav bättre möjligheter att använda bilder i mitt arbete i psykiatrisk vård.

Enligt min uppfattning kan man använda bildskapandet som preventiv och förebyggande medel när det gäller barnens hälsa. Bildterapi har mer terapeutisk och läkande effekt och passar bättre för de som redan har fått problem eller är sjuka och förutsätter en bildterapiutbildning.

4. KULTURUPPLEVELSE I BARNES BILDER OCH BARNES IDENTITET

4.1 Om kultur, symboler och etnicitet

De tre begreppen kultur, symboler och etnicitet är relevanta i relation till bildterapi och flyktingbarn. Vår kultur, som ett gemensamt system av mening, påverkar och uttrycks i vårt bildskapande (Hannerz 1992, 7). Flyktingbarn kommer från andra kulturer, och därför är kulturbegreppet min utgångspunkt här.

Man kan urskilja två breda typer av uppfattningar om vad **kultur** är, och de flesta definitioner som citeras eller myntas lutar åt det ena eller det andra hållet. Den ena är snävare och omfattar i stort sett konsterna: litteratur, bild, musik och annat. Den andra är bredare och benämns ofta "antropologisk". Då står kultur för det mesta som är mänskligt: kunskaper, föreställningar, seder och bruk, språk, sociala kontaktmönster och föremål. Ibland får en

sådan definition till och med omfatta människorna själva. Därför att så omfattande begrepp kan vara analytiskt svårhanterligt, har ett litet snävare kulturbegrepp vunnit terräng och där är fokus på idéplanet av människors tillvaro. Kulturen är därmed ett gemensamt medvetande, som människor gör tillgängligt genom att på olika sätt kommunicera med varandra (Hannerz 1983, 15).

Vi är alla präglade av vår kultur i sättet att se, tänka, värdera, kategorisera, känna och uttrycka oss. Vår kultur präglar vårt sätt att konstruera och förklara verkligheten omkring oss. Bild är ett exempel på ett medel människor har för att uttrycka sina känslor och förklara den verklighet de lever i. Då påverkar kultur vårt bildspråk, vårt sätt att avbilda världen i val av symboler, teknik, färger, material och innehåll. I denna studie, när jag studerar bilder av barn med olika kulturell bakgrund, använder jag ännu snävare kulturbegrepp och försöker se djupare intuitivt, vilket känns svårt och krävande. Man kan se kulturen mera som ett betydelsebärande omgivning. I barnens teckningar försöker jag se hur de strukturerar sin omgivning. Några barn vill ha mera natur, till ex. sol, moln, blommor, träd, fåglar i sina teckningar än andra och den kan bero också på kulturen.

Vad som särskilt gör att vi människor kan bygga ett gemensamt medvetande är vår förmåga att skapa och bruka symboler. Hela vårt mänskliga liv är fullt av symbolbruk. Vår symbolanvändande finns inte bara i språket. Dra ett streck över ett annat, och det kan betyda kristendom, men det kan också betyda död, beroende på sammanhanget. Symboler finns det alltså överallt, men de är ofta olika från det ena samhället till det andra och det är ett intressefokus i socialantropologin. Genom att förstå symbolerna och de mönster de bildar vill man försöka förstå hur människorna i ett samhälle tänker. (Hannerz 1983, 15-17.)

Sherry Ortner (1973) kallar symboler som är särskilt centrala i en kultur för "nyckelsymboler". Hon skiljer också summerande och utvecklande symboler och ett exempel på en summerande symbol är den amerikanska flaggan, som för amerikaner står för en hel rad av värden och egenskaper som de gärna tänker sig att deras nation har. Den utvecklande symbolen går åt motsatt håll, den är ett redskap för att sortera känslor och ideer och göra dem hanterliga i medvetande och handling. (ibid., 17.) Färgsymbolik har varit ett forskningsfält som lockat åtskilliga antropologer; rött, vitt och svart visar sig fulla av mångskiftande betydelser där de dyker upp, inte minst i rituella sammanhang världen runt. (ibid., 18.)

Man använder symboler och färger också i bildterapi och de berättar ganska mycket om vår kultur och erfarenheter. Dessa symboler och färger kan vara uttryck för vår kulturella tillhörighet till någon etnisk grupp. I barnens teckningar i min studie kan sådana kulturella symboler vara till ex. en flagga, en röd stuga, stjärnor, kläder eller djur.

I sin artikel "Etnicitet" definierar antropologen Ulf Björklund (1983, 2) en etnisk grupp med följande kriterier: en i stor utsträckning självproducerande befolkning, som tenderar att identifiera sig själv och identifieras av andra som en särskild kategori människor, med primär hänvisning till gemensamt ursprung och härstamning och som uppvisar vissa kulturella och sociala särdrag i förhållande till andra jämförbara kategorier.

Etnicitet syftar på uppvisandet av de kulturdrag som är förknippade med en etnisk grupp och blir en fas i en historisk process, en fas som infaller mellan migration och assimilering. Man har tidigt varit klar över att etnisk särprägel kan fortleva olika länge för olika grupper. (ibid., 3.)

När vi talar om vad som är kännetecknande för en grupp är det ganska godtyckliga gränsmarkeringar. Etnisk identitet är alltid kontrastiv och det gäller oberoende av vilket håll man ser dem ifrån, utifrån eller inifrån. (Hannerz 1983, 133.)

Etnologen Orvar Löfgren (1989, 12) skriver om nationella stereotypier och jämför svenskar med människor från Medelhavets länder. Då definierar svenskar sig själva som gråa, urtråkiga, punktuella, pliktiga, alldeles utan spontanitet och som kontrollerar sina känslor. Men om man jämför svenskarna med finnar eller ryssar kan man se annorlunda definitioner, därför att dessa norra grannar är stereotypiserade ännu mer gråa och urtråkiga än svenskar, som nu kan ses även bohemiska ut. (ibid.)

Löfgren (1990, 86) ger en inventarielista över vad en välutrustad, verklig nation bör innehålla: ett nationellt språk, ett kulturarv, ett gemensamt öde och en gemensam framtid, en nationell folkkultur, gärna en nationalkaraktär, ett galleri av nationella hjältar, omistliga nationella värden, en nationallitteratur, kanske även en nationell smak och en nationell natur, en bestämd symboluppsättning och emblematik från flagga till nationalsång. Man kan jämföra detta med en annan slags definition. I sin bok *The Ethnic Origins of Nations* (1989, 14)

skriver Anthony D. Smith, att de historiska erfarenheterna har en stor vikt, samt myter, symboler och etniska rötter, när man definierar nationer.

I början av 1900-talet utvecklades den mest populära representationen av Sverige: den lilla röda stugan. På 30-talet lärde svenskar att göra saker tillsammans, människor gjorde sig till svenskar och upplevde sin nation på nya sätt. Och när unga svenskar har frågats vad var det som de var stolta över i sitt land- var svaret natur och välfärdsystem. När man jämför svaren med amerikanska ungdomar var de helt annorlunda. I Sverige har det underbara militära förflutet förändrats till det emotionella landskapet, de gamla nationella hjältarna till vanliga män och moderna medborgare och den nationella framtiden har tagit platsen från det historiska arvet. I jämförelse med USA är "the national" mindre synlig i det svenska vardagslivet. Den nationella identiteten och känslor uttrycker man mera privat och genom vardagslivets rutiner. De svenska värdena är gömda i modernitets och rationalitetens språk. (Löfgren 1995, 262-274.)

Genom att använda teorier om kultur, symboler och etnicitet vill jag ge en socialantropologisk belysning av flyktingbarns identitetsproblematik så som den uttrycks i bildterapi. Med etnisk / nationell tillhörighet följer också ett specifikt bildspråk, ett kulturspecifikt sätt att uttrycka sig i bild.

4.2 Finns det kulturella skillnader i bildskapandet?

Upp till femårsåldern utvecklas bildskapandet på likartad sätt hos alla normala barn. Aldrig senare är människan så vidöppen för intryck som under barnaåren. Man kan tänka att i början av sin levnad är varje människa både forskare och konstnär. Kultur skapas inte bara av fullvuxna. Vi måste äntligen lära oss lyssna till barnen och ta vara på deras bidrag till kulturen. (Berefelt 1978, 47-51.)

Konstterapeut Edith Kramer (1975, 65-66) skriver om konsten att den är alltid emotionellt laddad. Den uppstår ur och framkallar känslor. Ett emotionellt utbrott, fångat på duk eller papper, kan röra både konstnären och åskådaren djupt. Varje konstverk döljer ju inom sig

en hemlig berättelse, material som inte ens skaparen är medveten om och som påverkar valet och arrangemanget av bildmässiga symboler.

Ju mindre träning eller instruktion barnen får från vuxna, desto större likheter i bilduttrycken finns världen över. Ju större teknisk skicklighet, desto bättre möjligheter att förverkliga sina avsikter och gestalta vad man har på hjärtat. Barnens bildskapande i bästa fall är ett sätt att skaffa kännedom om världen och om sig själv och att dessutom bjuda andra att ta del av sina erfarenheter. (Berefelt 1978, 64-80.) En teckning "talar ett internationellt språk", så att även om man inte förstår barnet rent verbalt, kan man kanske förstå vad teckningen säger.

Enligt Berefelt (1978, 54-56) finns det kulturbetingade skillnader, men det är mycket som förenar, när man tittar på bilder som har kommit från olika delar av världen. Det är bilder av människan och hennes miljö, av lekar och vardagsbestyr, bilder av hopp och bilder av smärta, av lycka och gräsligheter. Man anar förenade band tvärs över jordklotet i alla riktningar och vågar en förhoppning att vi alla trots allt är tämligen lika. Men misstanken slår en, att det kanske är den internationella urbana massmediakulturen som här visar sin genomslagskraft och håller på att sudda ut alla särdrag.

När Picasso var i femtioårsåldern, i April 1933, sade han att det hade tagit honom många år att lära sig rita som ett barn (Gedin & Taube 1993, 20). Sally Price (1989, 89) skriver i sin bok "Primitive Art in Civilized Places", att fastän Picasso målar liksom "primitiva" konstnärer var han annorlunda därför att när han målade tre ögon, visste han vad han gjorde. Ett vanligt antagande är att den "primitiva" konsten, liksom barns bilder, är mer spontan och mindre reflektiv i jämförelse med den västerländska konsten.

Edmund Carpenter har kommenterat i sammanhang med konsten av eskimåer att den "primitiva" konsten är mera direkt och "elemental" än vår västerländska konst. Man har accepterat det freudianska tänkandet att jämställa den "vilde" med barnet. Att konsten är "universiellt språk" kommer från uppfattningen att konstnärlig kreativitet härrör djupt ur konstnärers psyke och den primitiva konsten kommer direkt och spontant från psykologiska drifter. Just liksom barnen gråter när de är hungriga och är nöjda när de är mätta. (ibid., 31-32.)

Den tribala konsten uttrycker hellre den kollektiva känslan än den individuella (ibid., 58). Det här passar ihop med vad Judith T. Irvine skriver om vårt eget samhälle som lokaliserar känslan i individen, medan andra kulturella system lokaliserar den i sociala relationer eller i en relation mellan person och händelse. (Irvine 1990, 130.)

Människor i olika kulturer tillägnar sig inte bara olika perspektiv på världen. Deras syn på världen har en viktig betydelse för deras kognitiva funktioner. Alla människor i världen tänker inte på samma sätt. Det är också så att vad man tänker har en viktig betydelse för hur man tänker. (Shweder & Bourne 1984, 195.)

Professor Gunnar Berfelt (1978, 49) på Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms Universitet skriver att han ser med en europes - en nordvästeuropes - ögon och märker hur lätt det är att urskilja stilistiska särdrag i det utomeuropeiska materialet. Han kan känna igen en japansk, en indisk, en centralasiatisk och en nordafrikansk bildtradition. Men han är inte säker på att kunna utpeka det specifikt europeiska, den tradition som format hans egen bildsyn.

Sally Price (1989, 93) skriver också att vi tittar på konst genom våra västerländska glasögon som är påverkade av vår kulturella uppfostran, men vi borde utveckla den estetiska upplevelsen utöver vår egen smala kulturbundna syn.

Enligt Berfelt (1978, 49-51) finns det i stället för vackra eller fula bilder intressanta eller ointressanta bilder. Intressanta är förstås sådana som har något att säga, som bjuder ny insikt, som tycks förmedla personliga erfarenheter. Ointressanta däremot finner han sådana bilder där man inte kan ana sig till en bestämd avsikt, där man saknar en vilja att formulera något personligt, där man går den enklaste vägen via bestämda förebilder. Värst är när man får för sig att de går i vuxnas ledband och snällt upprepar en, kanske med maktspråk påtvingad läxa.

Genomsnittsåldern för våra medverkande är tio, elva år, en ålder då man i hög grad hunnit präglas av sin kulturmiljö. Vi har flera exempel på ett mycket starkt beroende till en lokal bildtradition vad gäller såväl form och teknik som motiv och symboler. Det finns akvareller från Japan som följer en urgammal laveringsteknik, eller de tibetianska flyktingbarnens

bilder i anslutning till lamaistisk tradition. I det indiska materialet företräds såväl uråldriga folkliga traditioner som en yngre, mera urban bildsyn. Från Grekland kommer antikt hellenistiska motiv och centrala motiv ur kristen mytologi förekommer främst i bilder från katolsk landsbygd. Bilderna från Algeriet och Tunisien visar en abstraktionstendens och en ornamental stilisering som kan förknippas med hävdvunnen muslimisk ovilja mot naturtrogen avbildning och med dekorativa mönster inom nordafrikansk konstlöjd. (ibid., 51-54.)

Bildterapeut Ulla Hvids erfarenhet är att det finns större skillnader individuellt än kulturellt. Varje människans bildspråk är personligt. (Hvid 1995, 55.)

Man måste tänka på att i tillägg till individuella, personliga determinanter till en teckning finns alltid grupp- och kulturdeterminanter. Det är därför nödvändigt att man gör sig väl förtrogen med såväl teckningsundervisning som bildkonvention i den kultur eller subkultur som teckningen utförts i. (Linder 1989, 96.)

Judith Kearins (1987,1986) har studerat aboriginernas, urinvånarnas barn i Australien och jämfört deras visuella platsminne med vita australiska barnens. Urinvånarnas visuella platsminne har visat sig vara bättre, vilket har gjort det möjligt för dem att finna sin väg och olika platser i öknen i forna tider. Dessa urinvånarnas barn har kvar denna förmåga ännu i dag, fastän man inte behöver den nuförtiden när man i stort sett bor i städer. Det här är ett exempel om hur man ser och upplever världen genom sin kulturell bakgrund.

Jag tycker att aboriginernas konst ser "primitiv" ut när man tittar på den genom västerländska "linser". Deras konstform är troligen en av de äldsta i världen. Därav vittnar grottmålningar som hittats vid olika ställen i Australien. Konstnärernas formspråk är symboliskt och fullt av grafiska mönster, som används i en mångfald kombinationer. Ett tecken kan ha många olika betydelser eller grader av tillgänglighet. Detta kan också ha olika betydelser i olika sammanhang, eftersom tillgången på tecken är mindre än antalet saker som ska uttryckas. (Dagens Nyheter, 19.12.1995, Australiens glömda konstskatt.)

Det är till ex. också så att barns bildspråk visar på skillnader mellan pojkars och flickors uttryckssätt.

4.3 Hur ritar och målar flickor och pojkar?

Den allra första utvecklingsfasen, klotterstadiet, är den period då barn utvecklar en formrepertoar; streck, spiraler, våglinjer, prickar osv. En nästa deletapp i barnets bildproduktion markeras av objektliknande klotter; oftast då ansiktsliknande rundlar eller huvudfotingar. Barn i fem- och sjuårsåldern börjar arbeta med schabloner och det finns nu en relativt klart strukturerad bildkod som dikterar villkoren för barns bildproduktion. Barnet har då en egen repertoar av schabloner för människor, hus, träd osv. (Aronson 1981, 8-9.) Barn gör bilder för att förstå, uttrycka, hantera och bearbeta det kaos det är att växa och leva. I barns bilder finns alltså massor att upptäcka. (Dagens Nyheter 16.5.1995, B 16, Fantasin flöder i färg.)

De båda könen sätt att uppleva världen och sig själva är olika av biologiska och såväl som kulturella skäl. Många av genusskillnaderna börjar uppträda tidigt kring skolålderns början i barnens teckningar. Det finns både kvantitativa och kvalitativa skillnader i flickors och pojkars tecknandet. (Mortensen 1972, 79.)

Många tidigare undersökningar visade kvantitativa skillnader, till exempel Kerschensteiner (1905, i Mortensen *ibid.*, 79) fann att flickornas presentationer låg under pojkarnas, men flickornas sinne för rytm var tidigare utvecklat och deras färgsinne var bättre. Burt (1921, i Mortensen *ibid.*, 79) fann också att flickor hade skarpare blick för färger och var bättre i att teckna dekorationer och mönster, men att pojkarna var duktigare i att återge proportioner och perspektiv och hade sinne för formen. Pojkar visade prov på större fantasi, humör och originalitet i sitt tecknande, medan flickor ofta bättre kunde återge detaljer.

Senare forskare har kommit till rakt motsatt resultat, nämligen att flickor på alla åldersnivåer är duktigare än pojkar när det gäller att "rita en gubbe". Goodenough (1926, i Mortensen *ibid.*, 80) fann att flickorna, när det gällde att teckna en man, låg ca. ett halvt år före pojkarna och när det gällde en kvinna ca. ett år före. Orsaken till motsatta resultat är kanske att i gamla undersökningar ritade pojkar och flickor mera spårvagnar än människor och att man inte hade bedömt teckningarna enligt samma kriterier i de olika undersökningarna. Pojkar på alla åldersnivåer fick mera teckningsundervisning än flickor i förra tider. En viktig orsak

till förändrade resultat är också flickornas förändrade ställning både i och utanför skolan och deras aktivare roll i det västerländska samhället.

Det finns också kvalitativa skillnader mellan pojkars och flickors teckningar. Goodenough (1926, i Mortensen *ibid.*, 81) har beskrivit att flickor är benägna att teckna små fötter, ganska korta armar och ben, stort huvud, lockar, mun med amorståg samt många detaljer hos ögonen. Pojkar däremot ritade långa lemmar och litet huvud, de visar oftare huvud och fötter i profil, tecknar ofta personen i rörelse och styr gärna ut figuren med ett eller annat tillbehör som exempelvis pipa, käpp eller paraply. Pojkar i högre grad är inställda på rörelse och aktivitet, vilket får dem att understyrka lemmarnas längd, medan huvudet och speciellt ansiktsdragarna mera står i centrum för flickornas intresse.

Flickorna ritade gärna hästar, blommor, familjemedlemmar, prinsessor med mera. Pojkarnas vanliga motiv är till ex. tabulerade symboler, kamp, stridsmän, bilar, flygplan, tåg och båtar. På flickornas teckningar finner man sällan vapen, kamp och strid. Hot och konflikt uttrycks på annat sätt. (Aronson 1981, 13-16.)

Bildterapeut Ulla Hvid (1991, 28) har lagt märke till under arbetet med barnen att det finns ett tydlig skillnad mellan pojkarnas och flickornas bilder. Flyktingpojkar som var med i hennes undersökning var i 10-årsåldern, men det formala språket låg på en mycket tidig nivå, ca. 3-4 år. Är det psykisk regression eller bara det att de här barnen inte haft tidigare möjlighet att göra bilder. Här kan också finnas en kulturskillnad, nämligen skillnaden i hur man ser på och kräver av, pojkar respektive flickor i de länder dessa barn kommer ifrån. Kan det vara så att av pojkarna har krävts att de skall vara mer manliga, starka, mer återhållsamma känslomässigt? Har flickorna fått vara mer kvinnliga. Deras bilder är till det yttre lugnare och de behöver inte, som pojkarna, regrediera i bild för att hämta upp förlorade stadier. Med hjälp av bilder finns en möjlighet för dessa pojkar att få vara liten och växa och bli 10 år.

Det finns typiska kulturmönster för manligt/kvinnligt som också återspeglas i barns bildvärld. Man har studerat och jämfört pojkar och flickor inom samma motiv val och funnit att bilderna blir klart olika. När pojkar och flickor ritade en spännande situation där någon

var i fara och där någon kom till hjälp, kan finnas en kulturmönster med pojkarnas teknologiska och flickornas mänskliga perspektiv i bilder. (Aronson 1981, 18-31.)

Jag tror att det är inte bra att skilja dessa teknologiska och mänskliga perspektiv, därför att den androgyna personligheten med båda manliga och kvinnliga mönster ger oss bättre möjligheter att anpassa oss till det nuvarande samhället. Det här nya tänkandet kan man se redan på olika områden, t. ex. i skolan och i arbetslivet. Det är inte längre bara mamman som skall stanna hemma och ta hand om barnen. Mansrollen och jämställdheten står inför en brytningstid också i Finland (Dagens Nyheter, B 20, 26.4.1995, Finsk pappa spräcker myten). Många nordiska män ligger ett par steg före den övriga världen. De har skakat av sig en förlegad manssyn och törs släppa fram sin egen känslighet. De har erövat och tar ansvar för en tidigare "kvinnlig" svär. (Dagens Nyheter, A4, 26.4.1995, Nordiska män går före.)

4.4 Bilder som symbolspråk i barnens teckningar

Många forskare ser teckning som uttryck för barns hela personlighet, både för intellektuella och för emotionella drag (Linder 1989, 95). Får ett barn i uppgift att rita en människa, kan teckningen i viss mån betraktas som ett slags självporträtt. Det finns en omfattande forskning om hur identitetsupplevelse och självkänsla gestaltas i teckning av människa, bland annat av Karen Machover (1949, i Linder *ibid.*, 100) och Elisabeth Munsterberg-Koppitz (1968, i Linder *ibid.*, 100). Ett barns teckning av en stuga eller ett hus kan representera barnets relation till omvärlden, i första hand till mamman men också till den övriga familjen. Av husets utformning kan man ibland ganska väl sluta sig till tecknarens själv värdering. Ofta ger stugans omgivning värdefull, kompletterande information. Många hus förbinds med omgivningen genom en bred väg där människor färdas, men andra är tecknade på ett sätt som ger direkt intryck av isolering. Förekomsten respektive avsaknaden av människor, djur, växter med mera bidrar också till karaktäristiken och likaså den relativa storleken och placeringen av de olika figurerna. (*ibid.*, 100-102.)

Enligt Berefelt (1977, 75) kan man även få värdefull information om barnet genom dess färgval. Man har talat om det friska och tillfredsställda barnets val av ljusa, harmoniska färger och mot detta ställt de störda barnets mörkare färgskala med de klara färgerna nedtonade genom tillsats av brunt och svart. Vetenskapligt säkerställda har sådana iakttagelser inte kunnat bli, men i det praktiska arbetet finner man ofta sammanhang som upprepar sig.

Enligt bildpsykoterapeut Kerstin Lunden (1996, 22) är bildspråket mångtydigt och innehåller både gemensamma och personliga symboler på en och samma gång. Bildterapeuten tolkar inte bilderna symboliskt då de görs. Däremot kan en längre tid med bildterapi göra både klienten och terapeuten förtrogna med klientens eget symbolspråk.

Psykolog och bildpsykoterapeut Anders Linder (1989, 104), som var en av våra lärare i bildpsykoterapikursen, skriver i sin artikel att det tecknade trädet och dess omgivning också kan ha något väsentligt att berätta om tecknaren. Det verkar ju rimligt att anta att barn kan ha en känsla av att trädet är en varelse som växer i likhet med dem själva, och att det sträcker sina grenar mot solen såsom barnet sträcker sina armar mot föräldrarna. I Sylvia Lindströms och Rädsla barnens stora samling barnteckningar från hela världen på temat Livets Träd finns sensibla träd, aggressiva träd, glada, ledsna, skadade, svaga, starka osv. träd - ett utomordentligt intressant material, beskrivet i boken Livets Träd (1987) av Sylvia Lindström, Gunnar Berefelt och Anna-Lena Wik-Thorsell.

Det är vanligt att barn då de leker, tecknar eller målar låter djur representera dem själva. Bellak (1954, i Linder *ibid.*, 105) menar att barn gärna identifierar sig med djur för att de på något sätt upplever sig stå i samma förhållande till de vuxna som de tycker att djuren gör; i underläge och utsatta för dressyr. De vilda djuren får ofta stå för styrka, snabbhet och frihet. Många förbjudna tendenser och önskningar kan uttryckas genom djursymbolik. Rovdjur kan representera vild aggression, grisen får stå som önskan att vältra i lervälling, skatan tar saker och apan bryter ogenerat mot en rad förbud. För att förstå vad ett djur uttrycker i ett barns teckning eller målning måste man i tillägg till det i vår kultur vanliga symbolvärdet se efter i vilket sammanhang och i vilket situation djuret placeras, samt komplettera med barnets associationer och kommentarer. (*ibid.*, 105.)

I ett stort antal teckningar har Linder (1989, 106) funnit att en båt representerat barnet självt. Tack vare båtens funktionssätt och användningsområden har tecknaren stora möjligheter att omedvetet välja en lämplig "projektionsfigur" såsom roddbåt, racerbåt, segelbåt, vikingaskäpp, krigsfartyg, handelsfartyg med flera. Frågan om vem som styr båten har samband med båtsymboliken. På en del båtar sitter någon vid årorna eller rorkulten, medan andra tycks sträva fram över havet utan mänsklig insats. Båtmotivet är därför av stort intresse med avseende på frågan om jagidentifiering.

Dessa teorier om barns symbolspråk kan också själva ses som uttryck för kulturella idesystem. Objekt, färger och former kan ha olika mening i olika kulturer. Det västerländska sättet att tolka bildspråk ger uttryck för specifika föreställningar om familjerelationer, känslor och identitet.

4.5 Att bygga en identitet

Den kanske enklaste bestämningen av **identitet** (identity) är att den utgör svar på frågor som Vem är jag?, Vem tror jag mig vara?, Vem tror andra att jag är? Individualiteten - att vara en person som skiljer sig från andra - är en viktig sida hos identiteten. Individualitet förutsätter avgränsning och i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv är den tilltagande medvetenheten om de egna gränserna som en autonom person en grundläggande process i barnets identitetsutveckling. (Lange & Westin 1981, 181-189.)

Social identitet är ett mångtydigt begrepp som används med olika innebörd av olika författare. Det är de sätt på vilka andra identifierar eller definerar en individ i termer av breda, allmänt accepterade sociala kategorier eller attribut såsom kön, ålder, yrke, etniskt ursprung, nationalitet eller religiös bekännelse. (ibid., 186.)

Personlig identitet syftar på den delvis unika kombinationen av drag och attribut som andra tilldelar en individ. Den subjektiva sidan hos identiteten motsvarar det psykologiska identitetsbegreppet, den objektiva sidan det socialpsykologiska. (ibid., 186-190.)

I sin bok *Dynamisk utvecklingspsykologi* (1989, 164) skriver Gunnar Carlberg om könsidentitet, att det är alla karaktäristika som omfattar varje individs kombination av maskulinitet och feminitet som härrör ur biologiska, psykologiska, sociala och kulturella faktorer.

Enligt Lange och Westin (1981, 194) ett viktigt inslag i Erik H. Eriksons identitetsteori är utvecklingsaspekten. Identiteten är något som befinner sig i en ständig utveckling och förändring under hela livscykeln. Erikson har sagt att därför kan man inte använda frågan "Vem är jag?" för att få en identitetsbeskrivning; om man entydigt kunde besvara denna fråga skulle identiteten vara statisk.

Eriksons (1968) "**stadiemodell**" är den mest kända teorin om identitetens utveckling i långtidsperspektiv. Hans beskrivning av de uppbyggande processerna är förankrad i den psykodynamiska teorin.(ibid., 202.)

Jagets utveckling kan, enligt Erikson (1982, 239-257), beskrivas i åtta kvalitativa skilda faser eller utvecklingsnivåer. Varje fas innehåller en kris, som måste lösas för att fasen skall kunna passeras. I denna mening är varje fas kritisk. För att barnet skall till exempel kunna utveckla en självständighet måste det lösa den kris som beskrivs i motsättningen mellan grundläggande tillit och grundläggande misstro. För att utveckla initiativ måste krisen självständighet kontra blygsel och tvivel på något sätt lösas. De åtta faserna kan beskrivas genom motsatspar av dessa lag. De tre sista nivåerna gäller vuxenåldern. Känslan av identitet, som framträder under ungdomsåren, kontrasteras mot en splittring av rollerna. Identitetskänslan fördjupas under vuxenåldern, i lyckliga fall, och i ålderdomen uppnår människan ett stadium, som Erikson karakteriserar som jagets fullständiga integritet. I alla de faser, som Erikson beskriver, förklaras identitetens utveckling genom omständigheter i förfluten tid. (Westin 1973, 28-29.)

I många sammanhang framställs identitet som en sak, vars grundläggande drag utformats under den tidiga socialisationen och som knappast låter sig förändras i sin struktur senare under livet. På samma gång, hävdar många, måste identiteten grundläggas under relativt stabila och homogena förhållanden. I annat fall kan en nödvändig integration av identiteten inte komma till stånd. Invandringssituationen kan, med dessa synsätt på identitet, provocera konflikter. De förhållanden migranten kommit till skiljer sig alltför mycket från uppväxtför-

hållandena och vilket kan leda till identitetskriser. Man kan konstatera att invandrare och i synnerhet invandrabarn befinner sig i en riskzon vad gäller att kunna utveckla en sammanhållen och kompetent identitet. (Lithman 1987, 37-38.)

Maija Savolainen (1987, 80-118) som har studerat finnarnas anpassningsstrategier i Sverige, skriver att kultur, språk och identitet hänger helt samman, de är delvis att se som aspekter av samma sak. Liksom kulturen och språket inte går att skilja åt så kan inte individen i vuxen ålder skilja sin identitet från det språk som den så länge har varit uppbyggt på. De människor som blir "välanpassade" kan senare ofta hamna i svåra identitetskriser, eftersom den gamla identiteten inte låter sig förnekas i all oändlighet. De som klarar assimileringsrycket bäst är de som har mest positiva bilder att hämta i sin gamla kulturella identitet. Det är just den egna kulturella identitetens bejakande som blir en källa till kraft i anpassningen.

Invandrare och deras barn är underrepresenterade inom politik, förvaltning, medier och organisationer. Många tror att detta beror på etnisk diskriminering. Men så enkelt är det inte. En viktig faktor bakom den dåliga representationen är invandrarernas eget bristfälliga samhällsengagemang. Oavsett om man studerar valdeltagande, deltagande i organisationer eller mediekonsumtion ligger invandrare på en lägre nivå än infödda svenskar. (Dagens Nyheter, A4, 9.11.1996, Invandrarna vill inte delta.)

Maritta Soininen (1987, 168) som har studerat den finska andragenerationen i Sverige, skriver att föräldrarnas förankring i Sverige är av stor betydelse för den andra generationens livskvalitet, livschanser och politiska deltagande. Föräldrarnas invandrabakgrund är snarast ägnad att sänka den andra generationens motivation och möjligheter att engagera sig (ibid., 150). De, vars föräldrar inte hade uttalat sig för att stanna, saknar i större utsträckning socialklassidentitet och har också mindre tillit till familjens förmåga liksom till den egna förmågan att klara sig på arbetsmarknaden (ibid., 143).

Den svenska integrationspolitiken har misslyckats enligt Kurdo Baksi, chefredaktör för tidskriften Svartvitt. Många invandrare känner sig diskriminerade på den svenska arbetsmarknaden, när de söker bostad och på sin fritid. Och diskriminering föder våld och kriminalitet. (Dagens Nyheter, A6, 19.10.1996, Utanförskap föder våld.) Invandrare är oftare kriminella enligt rapporten "Invandrades och invandrades barns brottslighet." Övåntat är

enligt forskarna den höga andelen brott för danska, norska och finländska invandrare. (Dagens Nyheter, A5, 18.10.1996, Invandrare är oftare kriminella.)

Många forskare i Australien är överens om att det är fullt möjligt att integrera flera kulturella identiteter i sin identitetsstruktur. Kan det vara så att Australien är ett äldre invandrarland och ligger "före" i flerkulturellt hänseende, och att människorna där vågar erkänna sina flerkulturella identiteter som något positivt? I vilket fall som helst tilltalas Savolainen mera av bejakandet av den flerkulturella identiteten än av att tvingas välja bort någon del av denna identitet. Eller måste man först välja bort innan man kan välja till? (Savolainen 1987, 87.)

Vi bör kunna dra lärdom av dessa tidigare studier av invandrararnas anpassning och svårigheter för att bättre kunna förstå och hjälpa flyktingarna leva sitt liv i det nya landet. De som arbetar med flyktingbarn måste vara öppna för kulturskillnader och försöka se dem i sitt eget sammanhang. Kulturkompetens är mer än bara specifik kunskap om flyktingens språk eller religion. (Armyr 1989, 104.) Att den kulturella identiteten tas tillvara är ett viktigt stöd för flyktingbarnen, men parallellt med denna måste den personliga identiteten få plats att växa fram (ibid., 44).

4.6 Min studie om bilder av barn med olika kulturell bakgrund

Mitt mål här är att ta reda på hur fyra flickor med olika kulturbakgrund uttrycker sin kultur och etniska tillhörighet i sina teckningar av en människa, ett hus och sin familj. Jag är också intresserad av att se hur den kinesiska flickans sätt att rita förändras under två års tid efter flyttningen till Sverige och hur en ny kulturell omgivning påverkar hennes bildspråk. Bildterapeutisk teori är mindre relevant, medan socialantropologisk teori blir viktigare för att förstå kulturella skillnader i deras teckningar. Jag har inte tillräckliga bildterapeutiska kunskaper för att analysera deras bildspråk psykologiskt, och det vill jag inte heller göra av etiska skäl. Men jag lägger märke till deras motiv, symboler och teknik, som också kan vara kulturbundna, liksom möjlighet att öva hemma eller i förskolan. Genus har också en stor

betydelse för vad och hur man ritar. Tyvärr hade jag inte möjlighet att få teckningar från pojkar.

Min äldre dotters bästa vänner och skolkamrater i Sverige var en kinesisk, en iransk och en svensk flicka. Därför var det möjligt för mig att få deras bilder och också information om dem. Jag har tittat på deras teckningar och försökt jämföra dem med varandra. Jag tycker att detta område är mycket intressant därför att jag själv var en utlänning i Sverige några år för att studera socialantropologi som handlar om olika kulturer. I min kurslitteratur i bildpsykoterapi har jag funnit information hur de kinesiska barnen generellt ritar.

Maureen Cox (1992, 187-188) anser att barnen i Kina får en god förmåga att rita mycket tidigt. Man tar mycket allvarligt på att lära barnen att använda olika tekniker, den traditionella och den västerländska. Maj Ödman och Anna-Lisa Kälvesten skriver i sin artikel (1982, 137-144), att redan vid treårs ålder får de barn som går på daghem undervisning i teckning. De får mycket systematiskt lära sig att rita. I tecknandet ingår även moralträning; man får lära sig vad som är föredomligt och bör rita det. Ansiktet är viktigt, det visar vem man är. Masken spelar också en stor roll, men klädseln är oväsentlig. Kälvesten skriver också att kinesiska barn lägger sitt intresse på ögonen och håret. Hårfästen har utformats med kärleksfull omsorg och vartenda hårstå i de många skiftande frisyreerna ligger på sin plats. Den sensualism som till exempel svenska barn uttrycker i utformningen av sina figurers klädsel tycks de kinesiska förlägga till håret. Om man jämför med de svenska barn-teckningarna upptar de kinesiska en större del av det tillgängliga "livsrummet"= papperet. De kinesiska barnen placerar sin människa mitt på utrymmet, aldrig i ett hörn eller intill en kant.

Min dotters kinesiska skolvän, som gick i samma klass, flyttade från Kina några månader senare med sin familj till Stockholm än vi. Hennes familj är ingen riktig flyktingfamilj därför att de har flyttat till Sverige för att mamman doktorerar i kemi vid Stockholms Universitet. Flickan tycker mycket om att rita och måla och hon har fått teckningsundervisning tidigare, vilket man kan klart se i hennes teckningar. Den iranska flickan, som var ett år äldre, hade varit i Sverige redan flera år och den svenska flickan hade varit i Sverige naturligtvis hela sitt liv. De ritade bilderna när de var sex till åtta år gamla under åren 1994-1996.

Jag bad dessa flickor, alla med olika kulturell bakgrund, att rita en människa och ett hus och ett år senare bad jag dem att rita deras familjer i Sverige. Två av flickorna har ritat alla tre motiv, en flicka ritade två motiv och två olika iranska flickor ritade både en motiv. Största delen av teckningarna har de ritat hos mig och några har jag fått senare, så att jag har sett själva skapelseprocessen i nästan alla bilder. De kunde välja om de ritade med blyertspenna, färgpennor eller med vaxkritor. Slutligen fick jag fyra bilder av en människa, tre bilder av ett hus, tre bilder av deras familjer och flera andra bilder av den kinesiska flickan. Dessa teckningar har jag bifogat som färgkopior i bilagadelen och därför är det lättare att följa hur jag har analyserat dem.

När jag tittar på alla dessa fyra flickors bilder av människan (bilagor 1-4), kan jag se några skillnader. Den iranska flickans sätt att rita är enkelt, klart och tydligt (bilaga 1). Hon använder inga dekorationer i bilden. Flickan är från en flyktingfamilj och kanske inte haft möjligheter att rita och måla som liten. Det är svårare att märka kulturella eller kvinnliga särdrag i hennes människobild. Den svenska flickan har ritat bara en människa utan omgivning och hennes bild är mycket realistisk (bilaga 2). Flickan ser ut liksom hon själv med typiska kläder i November, en varm pullover. Den finska flickan har gjort lite mera detaljer, men människan är utan omgivning (bilaga 3), liksom den svenska flickans människa. Flickan i teckningen har modekläder och då var det sista mode att visa sin navel. Den kinesiska flickans bild av människan (bilaga 4) har en omgivning med fåglar, blommor och en sol med ansikte och den är ritat skickligt. Den ser ut som hon själv med svart hår och klänning. Alla flickor ritade en kvinnlig person, kanske sig själv. Hårfärg och utseendet liknar deras eget samt deras kläder. Den iranska och den kinesiska flickan har ritat också en omgivning med gräsmatta och sol så att man kan se att flickor är ute i naturen. Den svenska och den finska flickan har bara en person som är i huvudrollen och den kan vara också inne i huset därför, att den har inga symboler om naturen omkring sig. När jag jämför den finska flickans och den kinesiska flickans bilder, ser den kinesiska flickans människa mer konservativ ut utan modekläder och i hennes bild finns samma mönster som hon har i sina andra bilder (fåglar, blommor, moln och en sol med ansikte), som kanske har en kulturell och personlig betydelse för henne.

Tre av flickorna har ritat ett hus (bilagor 5-7). Den svenska flickans hus är en röd stuga med natur omkring, som är mycket typiskt för svenskar. Det kan ses som en svensk

nyckelsymbol. Enligt Löfgren (1995, 262) har den mest populära representationen om Sverige utvecklats just i den lilla röda stugan. Den finska flickans hus har glada färger och natur omkring. Den har också en finsk flagga, en summerande symbol, på gården och på taket, som visar att hemlandet är viktigt för henne och stugan i bilden ligger i Finland. Dessa två flickors bilder av hus visar kulturellt inflytande ganska klart. Den kinesiska flickan ritade en ljusgrå hög hus med rök från en skorsten och en omgivning (bilaga 7). Huset ser ut ganska neutralt och jag kan inte säga om det är från Kina eller från Sverige. Teckningen följer samma mönster som hennes andra bilder: fåglar, moln och blommor.

Ett år senare fick jag den kinesiska, finska och iranska flickans bilder av deras familjer (bilagor 8-10). I dessa bilder är det svårare att skilja något kulturellt, men desto mer finns där något personligt. I den kinesiska flickans bild märkte jag att hennes mamma var gravid och kanske därför hade hon ritat hela familjen från sidan, att man kunde bättre se att det finns en fjärde med i bilden. Den iranska flickan som ritade sin familj var en annan iransk flicka som ritade en människa. Denna flicka som ritade sin familj var ett år yngre och hennes familj hade lite bättre status i det svenska samhället. De hade kommit till Sverige som flyktingar länge sedan och flickan var född i Sverige. Hon var skicklig i att rita små detaljer och gjorde det bättre än den andra iranska flickan som ritade en människa. Hon hade haft samma möjlighet att rita och måla som liten som dessa andra flickor utan flyktningbakgrund. Jag tror att bristfälliga möjligheter att öva i en flyktingsituation påverkar barnens sätt att rita och måla senare. Ulla Hvid (1991) har gjort också sådana iakttagelser i sin studie med flyktningbarn. I dessa familjebilder kan man läsa mycket personliga saker om familjemedlemmarnas relationer, deras känslor och attityder. Familjemedlemmarna är viktigaste i bilden och omgivningen har ingen eller bara lite betydelse.

När jag tittar på den kinesiska flickans alla andra bilder (bilagor 11-14), ser jag att hon använder mycket samma mönster, som fåglar, hjärtan, blommor, molnen och sol. Dessa kan vara både något personligt och kulturellt för henne. Hennes allra första bild i Sverige (bilaga 11) som jag fick från henne just efter hennes flyttning från Kina till Sverige, visar mest kulturellt inflytande. Håret är ritat på ett speciellt sätt, kläderna har utmärkande detaljer och himlen är fullt av fåglar. Därför ser hennes teckning annorlunda ut än de europeiska barnens teckningar, lite på samma sätt som Ödman och Kälvesten (1982) har beskrivit i sin artikel som jag har använt tidigare i texten. Hennes senare bilder har samma mönster som

den första (fåglar, blommor, molnen, hjärta), men man kan se den nya kulturella omgivningens inflytande ganska klart, till exempel jultomte (bilaga 13) och påsktupp som motiv. När jag jämför hennes första (bilaga 11) och sista bild (bilaga 14) med varandra, som har över två års tid mellan, kan jag se en tydlig skillnad. I sin första bild har hon kanske försökt bearbeta olikheter mellan människor från Kina och Sverige, när hon har ritat två olika typer av flickor, en med kinesiskt utseende och en med västerländskt utseende. Himlen är också full av fåglar liksom det finns massor av människor i Peking. Hennes sista bild från Maj 1996 är en vacker bild, där en flicka med ett kinesiskt utseende sitter på knä och läser en bok ute på gården bland vackra blommor och gröna träd. Fåglarna har minskat till två stycken (det är kanske inte så trångt i Sverige som i Kina) och flickan ser glad ut. Hon har lärt sig tala svenska ganska bra och kan gå i en vanlig svensk klass. Det ser ut att hon har kunnat kombinera sin identitet med både kinesiska och västerländska detaljer som finns i hennes första teckning (bilaga 11) därför att i hennes sista bild (bilaga 14) har flickan mer västerländskt utseende än i hennes första bild. Jag tycker att hennes ålder inte har haft stor betydelse i detta.

Många västerlänningar förundras av kinesiska barnens bilder men kritiserar undervisningsmetodens rigiditet, därför att man ser där ganska lite självuttryckande och kreativitet. I väst har barnen lite kunskap och mycket individuell kreativitet. Dessa två kulturer kan lära sig ganska mycket av varandra.

Nu går jag lite djupare och letar efter olikheter enligt sådana dikotomier som etnologen Bo Lönnqvist har använt i sin studie i norskt vardagsliv. Jag tar till ex. dikotomin ~~ljus~~ och *mörker* och tittar på bilder av den kinesiska flickan jämfört med den finska och svenska flickans bilder. Då märker jag tydligt att i den kinesiska flickans bilder kan jag se mycket mer ljus: en sol, en lampa eller ett ljus i hennes sex teckningar och bara en teckning saknar det. Den finska flickan har ritat en sol en gång i sina tre teckningar och den svenska flickan har inga symboler om ljus i sina två teckningar. Det ser ut att den kinesiska flickan upptäcker ljuset på annorlunda sätt i jämförelse med den finska och den svenska flickan. Är ljuset på något sätt viktigare för henne jämfört med de här två andra flickor från Finland och Sverige? Några andra dikotomier var svårare att jämföra i deras teckningar.

Sådana olikheter kan vara kulturella liksom Lönnqvist (1994) har skrivit i sin artikel om det norska vardagslivet: "*I Norge tänder man ljus både inne och ute när mörkret kommer, men*

i Finland är det tvärtom, man släcker utom i det rum där man vistas. Det är som mörkret uppfattades på olika sätt i Norge och i Finland. Forskarens sätt att försöka se olikheter i kulturellt beteende byggs gärna upp på den antropologiska metoden att arbeta med dikotomier, såsom ovan visats. Det främmande ögats metod är fortfarande nödvändig som den konventionella antropologins metod, där dock forskarens självreflektion och ett medvetandegörande av denna intar allt större plats. "(Lönnqvist 1994, 112-114.)

Dessa flickor från olika kulturer ritar om samma motiv som alla andra flickor; prinsessor, djur, natur och om viktiga helger. Det ser ut att kulturella skillnader i bilder minskar när barnet har ingen kontakt med sin tidigare omgivning och kultur, som man kan se i den kinesiska flickans bilder. För barnet är det mycket lättare att anpassa sig till en ny omgivning. Jag tänker att man borde bevara sina egna kulturella särdrag och vanor därför att det är en rikedom.

Resultaten antyder att den kulturella integrationsprocessen avspelar sig i barnens bilder på så sätt att de uttrycker det omgivande samhällets kulturella bildspråk. De ritar påsktuppar, jultomtar och Lucia-flickor liksom alla svenska barn, fastän de nödvändigtvis inte tillhör deras egen kultur. Det skulle ha varit intressant att fråga dom hur de uppfattar dessa motiv. Det verbalas roll har också en betydelse i bildterapi. Alla dessa flickor har sina egna personliga stilar och jag tycker att det finns nästan större skillnader individuellt som kulturellt. Detta visar också att förhållandet med kultur och individ är komplext och problematiskt. Individualiseringsprocessen är kulturellt betingad och hänger intimt samman med grundläggande kulturella meningssystem. Ändå märkte jag att den kinesiska flickan upptäcker ljuset på annorlunda sätt jämfört med den finska och den svenska flickan. I nästan alla hennes teckningar var en symbol av ljuset, som var ovanlig i teckningar av den finska och den svenska flickan. Detta kan bero på kultur men det finns också individuella skillnader.

5. BILDTERAPI MED FLYKTINGBARN

5.1 Vad är bildterapi?

Konstterapi grundades på 1950-talet av två kvinnor: Edith Kramer och Natalie Nurmberg. Kramer började sin verksamhet bland flyktingar från Nazityskland i Prag och var senare verksam inom skolan, medan Nurmberg arbetade på sjukhus i Tyskland. Kramer var den första som lade tonvikten på konstskapande som hjälpmedel för att stödja jaget och öka barnets identitetskänsla. (Eggimann-Gandini 1992, 17.)

Bildterapeuten Judith Rubin (1984, 18) beskriver bildterapi som en ung vetenskap. Efter att C.G.Jung på 1920-talet visade på ett samband mellan grafisk form och psykisk struktur har man inom psykoterapi i allt högre grad uppmärksammat patientens skapande förmåga.

Man använder i USA och andra länder beteckningen "Art therapy", medan man i Sverige har valt att tala om bildterapi, detta p.g.a. att konst som begrepp kan vara avskräckande då det kan tolkas som att terapiformen ställer krav på konsnärlig prestation. (Eggimann-Gandini 1992, 17.)

Psykoterapi med barn innebär till stor del lek, som är barnets naturliga uttryckssätt, skriver psykolog och psykoterapeut Lena Larsson (1993, 12) i sin bok *Törnehäcken: Barn ritar och berättar ur kriser*. Hon har arbetat drygt 20 år med barnterapi och brukar också berätta sagor och ge plats för att lyssna på musik, måla och dramatisera.

Bildpsykoterapi är den enda av de icke-verbala terapiformerna som dokumenteras direkt och som därför erbjuder en oändlig och viktig informationskälla för att studera och förstå intrapsykiska processer och kulturella särdrag. I bildpsykoterapi integreras skapande och psykoterapi. Man använder sig av människans inneboende förmåga till utveckling i en kreativ process. Den kreativa aspekten, att skapa och att ge existens, gör denna terapiform unik. Att se det som inte syns - det är själva essensen i bildpsykoterapi. (Hvid 1995, 27-28.)

Det finns mycket som inte kan sägas med ord. Och det finns minnen och känslor, som är fördolda eller har sitt ursprung i mycket tidiga upplevelser. Då kan bilder bli vårt språk och uttrycksmedel. Just detta är grunden i bildterapi. Det här handlar inte om att måla så att fröken blir nöjd eller så att vi får femma i teckning. Det handlar om att måla det vi känner just för stunden, det som kan formas genom pennan, penseln eller kritan. På så sätt kan vi förmedla stundens känsla och bit för bit berätta vår personliga historia. (Lunden 1996, 20.)

Bildterapi passar för den som har svårt för att uttrycka sig verbalt, men också för den som kanske har lite för lätt att använda många ord, säger bildpsykoterapeut Kerstin Lunden på "Bildpsykoterapeuterna i Birkastan", en privat mottagning i Stockholm. Bildterapeutens roll är framför allt bevittna vårt skapande och hjälpa till med vår egen tolkning av bilden. (ibid.)

Det brukar sägas att ett barn har hundra språk, men berövas nittio. På dagis och i skolan har av tradition de verbala och logiska uttrycksvägarna premierats. Uttryck i bild och rörelse har liksom fallit bort. Bildterapi kan vara ett sätt att återkomma i kontakt med den bildvärld som alla människor har inom sig, och med lusten och glädjen och det stärkande i att skapa något själv. Hon anser att i bildterapi finns också ett kroppsligt och motoriskt element, som kan hjälpa klienten att komma i kontakt med tidiga upplevelser och känslor. Att måla på ett stort papper på väggen med stora rörelser ger ofta en annan känsla än att måla på ett mycket litet papper på bordet. Att jobba med mjuk lera eller hård gips ger olika stor motstånd. (ibid., 23-24.)

Bildterapeut och psykolog Judith Rubin (1984) skriver att en viktig uppgift i bildterapi är att hjälpa barnet för att uttrycka gömda önskningar och rädslor på så sätt att man kan klara av dem, stå inför dem och inse att de var orealistiska. Hon själv har arbetat enligt olika teoretiska perspektiv, till ex. freudiansk-, jungiansk-, gestalt- och fenomenologisk perspektiv och funnit någonting av varje metod för sitt arbete. Hennes teoretisk ram är psykoanalytisk som hon tycker är mest nyttig för att förstå vad som har hänt och vad skall hon göra.

Bildterapi handlar om att hjälpa och förstå en person genom hans eller hennes bilder. Liksom i andra terapiformer är målet för terapeuten att få patienten att lära känna, bearbeta och på ett nytt sätt ta till sig sina inre konflikter, känslor och beteendemönster. Barn kan, enligt Rubin (1984, 122), växa upp med frustrationer eller konflikter som har varit svåra att

sätta ord på och uttrycka öppet, till ex. ilska gentemot föräldrarna, svartsjuka mot ett nyfött syskon eller svek. Genom att avbilda dessa konflikter ger man dem form och får möjlighet att bearbeta dem.

En grundtanke i bildterapi är alltså att individuella psykologiska processer kan externaliseras och tolkas i bild. Utifrån ett socialantropologiskt perspektiv är dessa uttryck också socialt och kulturellt formade. De externaliserar socialt producerade system av mening och erfarenhet (Hannerz 1992, 7).

Rubin (1984, 298) skriver: *"When an art therapist is able to use both heart and mind, both thought and feeling in the service of another's growth, and to do so with creativity and enthusiasm, then the child he treats is indeed a fortunate person"*.

5.2 Flyktingbarnens välbefinnande

Krig, diktaturer, fattigdom, svält och mänsklig förnedring får människor att fly från sina hem och anhöriga. Merparten av dagens 17 miljoner flyktingar kommer från och lever i tredje världens allra fattigaste länder. (Fakta och argument om invandringen 1993.)

För barnen innebär flykten ett sorgarbete - sorg över det man förlorat och över det man aldrig kommer att ha tillgång till. Men samtidigt kommer barnen att ha fasta aktiviteter, de får kontaktvägar och knyter kanske på ett annat sätt än de vuxna lokala kontakter och blir solidariska även med det nya. Minnena från hemlandet förknippas med flykten men också med föräldrarnas sätt att hantera sina känslor inför hemlandet, deras gråt och nedstämdhet. När några flyktingbarn skulle svara på frågan vad de mindes av El Salvador svarade de "Ingenting", trots att de var fem-sex år när de lämnade landet. Minnena binder dem mer än de frigör dem. Barnen hör så mycket och det de hör handlar bara om övergrepp och annat som för föräldrarna kan fungera som ett rättfärdigande av att de är i exil men som för barnen innebär traumatiska minnen. (Armyr 1989, 27.)

I flyktingfamiljer kan barnen inte vara lika mycket barn länge; de får ta större ansvar för det dagliga livet. Barnet tar lätt på sig skulden för det som en fjärran förtryckarregim har orsakat. Föräldrarna kan också se barnen som sin förlängda arm, som skall förverkliga familjens förhoppningar i det nya landet. (Pålsson, Hjern & Envall-Ryman 1995, 252-259.)

Människor som är föräldrar till barn som utsatts för övergrepp är givetvis själva utsatta. De har inte alltid ork att vara föräldrar i betydelse att se vad barnet behöver, orka ge barnet den ömhet och omvårdnad som skulle vara effektiv för barnets hälsa, till exempel ta barnet i famnen och lugna det när mardrömmarna kommer på natten. De lider själva av våldets effekter med lägre irritationströsklar och mindre tolerans. (Armyr 1989, 26.)

Nya regler i utlänningslagen har gjort det svårare för flyktingfamiljer som har barn i Sverige att få uppehållstillstånd där, trots att syftet med lagändringarna tvärtom var att göra det lättare för familjer att stanna tillsammans. Det konstaterar utlänningsnämnden i en rapport till regeringen. För att lagen ska fungera som det var tänkt föreslår utlänningsnämnden ett förbud mot avvisningar som innebär att föräldrar skiljs från små barn. (Dagens Nyheter, A5, 3.11.1996, Ny lag missgynnar familj.)

Uppgifter om självmord bland flyktingar har under lång tid inte förts in i officiella register. Därför har invandrarverket kunnat förneka problemet. Men i själva verket löper asylsökande nästan dubbelt så hög risk att begå självmord som svenskar. Det skriver forskaren Marcello Ferrada-Noli i en artikel på DN Debatt. Han doktoredade nyligen på en avhandling i medicin som kartlägger över 15 000 självmord i Sverige under de senaste åren. Undersökningen visar också tydligt att självmordsbeteendet inte är ett sätt för flyktingarna att få stanna i Sverige. (Dagens Nyheter, A4, 22.11.1996, Flyktingars självmord mörkläggs.)

Reaktionen i det nya landet kan sluta i en krisreaktion, och i vissa fall slutar det med en depression. När barnen befinner sig i det nya landet så acklimatiserar sig barnen oftast fortare än de vuxna. De lär sig språket snabbt, och skaffar nya vänner. Barnen kommer hem med nya värderingar, som de vuxna inte alltid haft tid att ta till sig i den nya landet. (Landberg 1996, 11.)

Barn betonar olika rädslor i sina drömmar. De har ofta mardrömmar när de anar faror eller upplever sorg. Att möta nya situationer kan vara lika hotande för dem som för vuxna. Barn är särskild utsatta vid separationer eller när föräldrarna förlorar arbetet. Deras otrygghet kan visa sig i drömmar i form av olyckor som barnet ser eller såras av. (Dagens Nyheter, B12, 5.11.1996, Visa respekt för barnens drömmar.)

Barn med traumatiska upplevelser behöver uppmärksammas tidigt, redan under väntetiden. Ensamkommande minderåriga utgör en särskild riskgrupp, som väckt en hel del uppmärksamhet. Många av dessa barn har en lång, traumatisk historia med upprepade separationer. De har ofta förlorat tilliten till vuxenvärlden. (Ginsburg 1994, 7.)

I kontakten med människor från krigsdrabbade områden är frågan om förtroende central och en förutsättning för att arbetet ska leda någonstans (Armyr 1989, 50). Många barn i flyktingfamiljer i Sverige i dag är inte bara barn i flyktingfamiljer. De är flyktingar själva, som har haft egna skrämmande upplevelser av krig och förföljelse innan de kom till Sverige. Många gånger har de bevittnat hur deras föräldrar fördes bort till fängelset. De har besökt sina föräldrar i fängelset och en del har suttit i fängelse tillsammans med sina föräldrar. Vi vill hjälpa dem, räcker det inte med att ägna oss åt deras föräldrar eller deras familj. Vi måste uppmärksamma också deras egna behov som barn och känna igen deras symptom, som ibland tar sig andra uttryck än vuxnas. (Pålsson, Hjern & Envall-Ryman 1995, 259.) En del flyktingar liksom en del medlemmar i andra grupper behöver psykisk vård, men en del behöver det inte. I undersökningar som gjorts uppskattar man att en fjärdedel av flyktingarna som kommit till Sverige har någon form av tortyrupplevelse. (Armyr 1989, 60.)

Statistik över invandrares hälsa visar att deras hälsa är sämre än svenskars och att kvinnors är sämre än mäns. Skillnaderna förstärks med tiden. Gruppen invandrare som mår dåligt ökar och de mår allt sämre. Alarmerande är också att naturaliserade invandrare, de nya svenskarna, mår sämst. Det finns anledning att anta att den sociala och psykiska prognosen är allra sämst för invandrare från utomeuropeiska länder med flyktingbakgrund. (Ginsburg 1994, 5.)

Sämst hälsa bland invandrarna i Sverige har finländare, jugoslaver och turkar. Psykisk ohälsa drabbar framför allt flyktingbarn, av vilka hälften har psykiska problem vid ankomsten och behov av stöd. Invandrarbarn är oftare än svenska barn föremål för barnvårdsåtgärder, inklusive omhändertaganden. Bland de 350 000 unga människor (16-29 år) med utländsk bakgrund som lever i Sverige i dag är det nästan dubbelt så vanligt att vara arbetslös som bland svenska ungdomar. Åldern vid invandringen har större betydelse än ursprungslandet. Utländska ungdomar som vuxit upp i Sverige skiljer sig relativt litet från svenska ungdomar medan de som kommit till Sverige först efter sju års ålder har betydligt sämre utbildning och svårare att få jobb. (ibid.)

Det viktigaste för ett barn som kommer till Sverige är att få känna sig trygg och lära sig svenska så snabbt som möjligt. Annars halkar man efter i undervisningen och det är svårt att ta igen senare, säger Renata Gara. Hon själv kom till Sverige från Polen som nioåring och går nu sista terminen på grundskolläroprogrammet. Utifrån sina egna upplevelser vet hon att det behövs lärare som vet vad det vill säga att komma till ett nytt land och en ny kultur. Kulturmöten är ett eftersatt tema i den vanliga lärarutbildningen, tycker hon. Alla blivande lärare, "helsvenska" såväl som de med invandrarbakgrund, behöver lära sig att handskas med barn från olika kulturer. Att en invandrarelev mår dåligt yttrar sig inte nödvändigtvis i att han eller hon blir stökig. Det kan vara en elev som presterar bra, är tyst och duktig, men känner sig mindre värd, kanske för att han eller hon är annorlunda. För att man som lärare ska kunna se det måste man veta vad man ska titta efter. (Dagens Nyheter, A6, 7.10.1996, Jag vet hur det känns.)

Enligt en rapport till Socialstyrelsen från Stockholms läns landsting har 10% av barnen en gammal barnpsykiatrisk problematik eller gammal sårbarhet. 30% har en ny psykisk problematik relaterad till flyktsituationen. Man uppskattar att 10-15% kommer under den närmaste tiden efter kommunplacering kommer att ta kontakt med barnpsykiatrisk expertis. (Ginsburg 1994, 5.)

För barn är det naturligt och normalt att använda sig av förnekande som försvar mot obehagliga händelser och känslor. Det finns de experter som menar att detta kan vara positivt för barn i konfliktsituationer. Barnet skulle därmed skydda sig och sitt psyke eftersom det när händelsen inträffar inte har möjlighet att bearbeta den. Alla är dock inte

överens om det positiva i detta. Om händelserna aldrig bearbetas kan de dyka upp som problem i de mest oväntade situationer i livet och då vara svårbegripliga. Även om barnet vill glömma så uttrycker det i alla fall sina erfarenheter på ett eller annat sätt. En organisation i Guatemala jobbade till ex. mycket med väggmålningar. Trots att personalen aldrig frågade barnen om deras upplevelser kom de ändå fram i deras målningar. (Armyr 1989, 34.)

Jag tycker att det är väldigt viktigt för flyktingbarns välbefinnande att ha en möjlighet att uttrycka sig på ett kreativt sätt, när orden inte räcker till.

5.3 Hur bildterapi kan hjälpa flyktingbarn?

"Medicinn mannen har vetat sedan länge att när man ger uttryck till det som man är rädd för, kan man kontrollera det bättre symboliskt" (Rubin 1984, 11). Då störningen har orsakats av en traumatisk händelse, kan ett symboliskt uttryck på konstens område hjälpa barnet att bemästra upplevelsen till och med utan ett psykoterapeutiskt ingripande. Vanligtvis ger dock inte bild/konstterapi ensam kraft att bota en djupare emotionell störning. På det hela taget förstärker och kompletterar bild/konstterapi och psykoterapi varandra. (Kramer 1975, 49.)

Genom att erbjuda alternativa uttrycksmedel som teater, dramagrupper, gruppaktiviteter, diskussions- och samtalsgrupper och kreativa lekmaterial som lera, stenar, sand, målfärger, modellera, krita, kan barnet få hjälp att uttrycka det som det annars inte har andra utvägar för än diverse symptom. Det är först i mellan- och högstadietiderna som orden börjar bli de naturliga redskapen för kommunikationen. (Armyr 1989, 72.)

Flyktingar är uppryckta med sina rötter och det svenska språket kan inte ge uttryck för "upplevelser av gamla erfarenheter". De ord de lär sig kan inte representera deras erfarenheter, orden räcker inte till för att uttrycka den identitet som de byggt upp under sitt liv. De har också upplevelser med sig som sitter i kroppen och i känslan, upplevelser som de kanske inte ens kunnat uttrycka på sitt eget språk. Det svenska språket kan ännu mindre gestalta dessa erfarenheter och upplevelser. De måste få tillbaka orden i kroppen och i

känslan. Att skapa bilder är att berätta det man kanske inte kan uttrycka i ord, att med stöd av bilden använda de ord man har och kanske utveckla sitt verbala språk. Bilden kan på så vis vara en väg till språket. I kommunikation med bilden föds orden och omvänt, orden kan ge upphov till nya bilder. (Hvid 1995, 14-25.)

Barns bildmässiga framställning av sig själva är, liksom de flesta av deras bilder, en form av kommunikation. Barnet, "sändaren", skickar ett budskap till mottagaren, dvs var och en som ser bilden: förälder, lärare, kamrat, psykoterapeut. Ibland uttrycks ganska öppet att det är en fråga om ett tilltal och ett budskap. (Linder 1989, 96-98.)

En styrka i bildterapi är att bilden går förbi våra försvar, når förbi det verbala språket. Bilden är ju ett språk i sig. Den åskådliggör det som ligger fördolt, och en serie bilder visar på en process. Det man inte orkar bära kan man lägga i bilden. Det kan ta flera år innan man ser vad man sysslat med. Då kan insikten komma, när man orkar gå tillbaka och titta på bilderna. Då är det inte längre smärtsamt. När vi uttrycker våra minnen och känslor i en bild, på ett papper eller i en tredimensionell form, kan vi få distans till dem och få möjlighet att dela dem med andra. (Hvid 1995, 28.)

Staffan Roijen (1991) har studerat konst/bildterapi i en transkulturell familjeterapi hos en 11 år gammal muslimisk flicka som bodde i Danmark och hade smärtor i mage och i huvudet, samt ångest och låtsasfeber. I en invandringsituation mellan olika kulturer finns det olika blandningar av kulturella symboler och förklaringsmodeller. I denna studie hade en kulturell kontext, där det var möjligt att gå över en gräns mellan realitet och fantasi, en viktig läkande effekt.

Att arbeta med bildskapande med flyktingar handlar om att stärka jaget och bejaka det friska. Att gå tillbaka till livet före flyktingskapet. Det ger möjlighet att tala om minnen, om minnen som har anknytning till hemlandet, erfarenheter och händelser som gjorde det nödvändigt att fly, att lämna det vanda och de sina. Deras minnen förknippas med flykten och den sorg det innebär att bryta upp. Denna sorgprocess kolliderar med utvecklingsprocessen. Det är därför viktigt att få bearbeta sorgen och se att där även finns positiva minnen, av familj, släktingar och vänner och vad man gjorde tillsammans. (Hvid 1995, 55)

Psykolog Birgitta Angel-Poblete (1995, 289-293) startade tillsammans med en kurator krisgrupper för bosniska barn på slussförläggning. Det material som användes var vaxkritor, flaskfärger, rejäla s.k. växtpapper, penslar och modellera. Barnen hade också tillgång till ett lekrum med diverse leksaker. Barnen i grupperna var i åldrarna 8-12 år och tillfällena omfattade sammanlagt åtta gånger a' 1,5 timmar, en gång per vecka. Gruppstorleken var sex barn och det första mötet ägde rum tillsammans med både föräldrar och barn. Alla teckningar och målningar sattes upp på anslagstavlan, varefter de tillsammans såg på dem och barnet fick kommentera. Utvärderande samtal med föräldrarna visade, att de gladdes åt att se hur barnen blev barn igen, hur de började leka igen och hur de fantiserade om något annat än kriget. Föräldrarna kände ett hopp för sina barns framtid.

Bildpsykoterapeut Ulla Hvids (1991, 3) erfarenhet är att kommunikation genom bildskapande många gånger är mer fruktbart än det verbala samtalet, i synnerhet när det gäller flyktingbarn. Det är inte bara språksvårigheter som hindrar dessa barn från att uttrycka sig i ord, utan framför allt den rädsla och de hämningar som deras upplevelser i hemlandet och i exilen givit upphov till. Alltför ofta förevisas flyktingbarns bilder som om de vore budbärare i sig själva. Bilder som till ex. föreställer krig och våld används som bevis om flyktingbarnens ångest, trots att liknande bilder ingår i framför allt pojkars normala bildutveckling över hela världen. Därmed inte sagt att flyktingbarnen aldrig skildrar sin grymma verklighet. Men lika ofta gör de påtagligt idylliska bilder - en skildring av hur de önskar att världen skulle vara, eller som den kanske en gång var.

Enligt Hvid (ibid., 3-29) krävs för att kunna utläsa något om flyktingbarnens bilder för det första ingående kännedom om barns normala bildutveckling, och för det andra träning i att se det omedvetna budskapet i bilden - en träning som kan fås genom bildterapeutiskt arbete. Man måste följa barnens bildarbete under en längre period och lära känna barnen ordentligt, både vad gäller deras individuella bildspråk, deras kroppspråk, deras stämningslägen, och vad de eventuellt meddelar om innehållet i bilden. Det räcker inte med att enbart studera barns bilder - man måste uppleva skapelseprocessen tillsammans med barnen.

5.4 Intervjuanalys

För att kunna svara på min fråga, om bildpsykoterapi kan vara av värde för flyktingbarn, har jag intervjuat fyra experter som har jobbat med denna fråga. Två av dessa är bildpsykoterapeuter, som har arbetat med flyktingbarn i Stockholm och två är professorer från Stockholms Universitet: Gunnar Berefelt var min examinator på kurs Bildterapi för barn och Charles Westin arbetar med invandrar- och flyktingfrågor på CEIFO (Centrum för invandrarforskning) i Stockholms Universitet och har forskat om invandrarnas identitetsfrågor över 20 år.

Mina intervjuer är sk. elitintervjuer, därför att jag har valt mina informanter bland experter på sitt eget fält.(Soininen 1995, 113.) Mina informanter tillhör en speciell grupp och man antar att de känner sitt område väl. På så sätt kan deras intervjumaterial komplettera litteraturen samt min studie om barns bilder från olika kulturbakgrund.

Jag valde att använda riktade intervjuer eftersom det inte finns så många som vet om denna område. I kvalitativa intervjuer får man också en personlig kontakt med sina informanter. Jag ville utnyttja mina kunskaper och erfarenheter i psykiatri, om att intervjua och lyssna på människor. Att intervjua och lyssna på ett annat språk än på sitt eget modersmål var extra krävande. Det var därför väldigt bra att jag hade möjlighet att använda kontrollfrågor när jag inte förstod hela svaret.

Jag intervjuade mina informanter under Maj och Juli 1996, tre av dem på deras arbetsplatser och en i hemmet. Jag använde bandspelare och själva intervjuerna varade ca. en timme varje gång. Jag hade skrivit upp frågorna i förväg och ställde samma fråga till varje informant och de fick själva formulera sina svar.

Alla informanter kunde inte svara på alla mina frågor, men de kompletterade varandra väl. Professor Charles Westin, som arbetade som psykolog för över 20 år sedan, var kunnig i sitt område om identitets- och invandrarfrågor, medan bildpsykoterapeuterna Ulla Hvid och Helena Olofsson kände sina områden, hur man hjälper flyktingbarn med bildterapi. De hade också egna erfarenheter av detta. Ulla Hvid, som också är socionom och levande verkstads- pedagog, har arbetat terapeutiskt med flyktingbarn och familjer. Helena Olofsson, med

konstnärlig bakgrund, har jobbat i flyktingförskola med barn och bildskapande och var insatt i arbete med flyktingbarn och bild i förskola. Professor Gunnar Berfelt, som i grunden är konstkännare, visste sin del om bildernas möjligheter med flyktingbarn och varnade för att dra slutsatser om bilder utan bildterapiutbildning. Dessa fyra personer, som sinsemellan har varierande bakgrund, kunde ge mig en god helhetsbild av mitt intresseområde, var och en utifrån sina speciella erfarenheter.

Man beaktar intervjuade personer inte som "homogena" individer, men de är hellre informanter som belyser studieområdet från olika håll (Alasuutari 1994, 40). Enligt Syrjäläinen (1994, 87) kan man anse att intervjun har lyckats när de intervjuade personer känner förtroende och talar om rätta saker. Alla mina informanter var intresserade av studieområdet och talade om rätta saker, fastän alla kunde inte svara på alla frågor. Skillnader mellan människor och iakttagelser är viktiga i kvalitativa studier (Alasuutari 1994, 34).

Under några månader har jag lyssnat på intervjuerna och försökt förstå och smälta innehållet. Jag har skrivit upp alla viktigaste meningar och bit efter bit har den mest relevanta för mitt arbete börjat synas klarare. Att lyssna på intervjuerna har inte varit så lätt som jag trodde. För mig är svenska språket lättare att förstå i skriven form än i tal och intervjuernas innehåll är ganska tungt därför, att jag själv har arbetat med min egen kulturella identitet efter flyttningen tillbaka till Finland. Men också därför kan jag ge min personliga infallsvinkel och gå djupare i fältet.

Enligt Klaus Mäkelä (1990, 47-48) är det bra i analysen att lägga märke till följande saker: materialets betydelse och plats i ett samhälle eller i en kultur, materialets tillräcklighet, analysens täckande samt möjlighet att värdera och upprepa analysen. Jag tycker att denna material är ganska betydelsefull för min uppsats, därför att det finns inte så mycket material om detta område. I vår samhälle blir denna teman mer aktuell i framtiden när kulturella saker får större vikt genom internationaliseringsprocessen. I början tänkte jag att det borde vara mer intervjumaterial, men märkte senare att det fanns nästan för mycket för att göra en djupare analys.

En typisk operation i en kvalitativ studie är att kategorisera iakttagelser till vissa kategorier (Mäkelä 1990, 54). Jag gjorde det genom att lyssna och lyssna igen intervjuerna och genom

detta kunde jag organisera och skilja de slutliga teman i mitt huvud. Materialets analys är i stort sätt forskares tänkearbete i etnografiska studier (Syrjäläinen 1994, 94). Det är mycket möjligt att någon annan kan få andra teman, som hon eller han tycker är relevanta. Forskarens känslor och reaktioner påverkar observationer och deras tolkning, därför måste man observera sig själv, sina reaktioner och känslor (Ruohotie 1993, 224). Jag tycker att det är ganska nära en terapi, där det också är viktigt att vara mycket sensibel, öppen och reflektiv. I etnografin är subjektivitet viktigare än objektivitet och när man ser subjektivitet som växelverkan, är det studiens styrka (Syrjäläinen 1994, 102). Intervjuset gör att studien blir mer levande och de tar den närmare till läsaren (Hermanson 1994, 39). Jag har också valt några citat av intervjumaterialet, som jag tycker är belysande, men i stort sätt har jag samlat det viktigaste tillsammans.

Jag har funnit några gemensamma temata i intervjuerna som har särskild relevans för uppsatsens fokus: de är identitetskris, flerkulturell identitet, hurdana hjälpinsatser flyktingbarn behöver i det nya landet och bildterapi och bildernas roll i detta.

5.4.1 Identitetskris hos flyktingbarn

Mina informanter tyckte att det var svårt att generalisera, men intrycket är att identitetskris är vanligt hos flyktingbarn. Det innebär ofta en kris att komma till ett nytt samhälle, börja ny skola och kanske bli mobbad när man inte kan språket och ser lite annorlunda ut. Barnen påverkas också av flykten, övergrepp, våld, separationer osv., och då är det svårt att säga vilket är orsaken till krisen. Att bara flytta till ett annat land orsakar påfrestningar i föräldrarnas liv på flera år och det kan inverka på deras möjligheter att uppfostra barnet.

Det finns olika uppfattningar om när en identitetskris inträffar, men ofta kommer den rätt snart efter "smekmånaden". Först drabbas föräldrarna, som ofta mår så dåligt att de inte orkar ta hand om sina barn. Barnen får ett ansvar som de inte borde ha, de kan s.a.s. bli föräldrar för sina föräldrar och kan få senare i livet till ex. stressreaktioner eller det blir dåligt i livet. Barnen får mycket ansvar också därför att de lär sig språket bättre och måste hjälpa sina föräldrar.

Om man bryter upp, riskerar man förlora identiteten eller att råka in i en kris. När krisen påverkar föräldrarnas möjlighet att uppfostra barnet kan barnen hamna i en dålig konsumtion, de tittar till. ex. för mycket på TV och har ingen annan stimulans. Flyktingbarn förlorar ofta relationen med sina föräldrar och det är väldigt viktigt att stödja föräldrarna att hitta sig själva i det nya landet, för att de kan vara föräldrar för sina barn. Det finns personer som inte kommer över sin identitetskris och de är ofta äldre, som inte lär sig språket. Barnet klarar det snabbare. Några flyktingar har det svårt att hantera värderingskillnader och har därför svårt att komma över sin identitetskris. Det är svårare för de flyktingar som kommer långt bortifrån och avviker mest från andra. Det finns större acceptans mot flyktingar som kommer från Baltikum och Bosnien, anser mina informanter. För flyktingar själva är det ofta lättare att komma i större grupper, men mindre grupper blir lättare accepterade i omgivningen.

Om man inte har avsikt att stanna kan det orsaka identitetsproblem hos barnen. För barnen är det bättre att besluta så snart som möjligt om man stannar eller inte, för att de kan börja tänka på sin framtid och börja integrera sig i samhället. Kluvenheten är problematisk, när man inte vet om man skall återvända eller inte. Föräldrarnas ovilja och osäkerhet smittar av sig på barnen. Barnens problem beror också på var man bor. Det finns segregerade bostadsområden, där det är svårt att integreras i samhället. Att bo till ex. i Rinkeby bland en viss etnisk grupp människor utan kontakter med andra kulturer kan leda till ett slags "fattigdom".

5.4.2 Flerkulturell identitet

Alla mina informanter tror att det är möjligt att få en flerkulturell identitet. Det kan bero på att hur stor skillnaderna är mellan olika kulturer. Det finns många vägar att nå en flerkulturell identitet. Charles Westin berättade att han själv har två kulturella identiteter: en engelsk och en svensk identitet. Som liten flyttade han till Sverige och lärde sig också svenska språket, som nu är starkare än engelskan. Så här berättar han själv:

Det finns olika vägar att nå till en sådan här mångkulturell identitet. Det är precis som tvåspråkighet, alltså, man kan ju bli i praktiken tvåspråkig på många sätt, dels genom att man har två språk i sin barndomsmiljö, att man lär

sig två språk oberoende av den andra samtidigt därför att man talar det ena språket hemma och det andra i skolan, eller någonting sådant, va.

Så jag hade den upplevelsen att vi talade engelska i mitt barndomshem, men jag bor i Sverige och hade vänner och andra släktingar och i skolan det gällde att tala svenska. Jag hade det, men sen så naturligtvis har jag använt svenskan mycket mera i mitt liv än jag använder engelskan, därför att jag lever i svensk miljö, jag arbetar i Sverige och skriver en del saker på engelska och talar med enstaka människor på engelska i mitt arbete, men naturligtvis hela mitt liv äger rum i Sverige och därför blir jag naturligtvis säkrare på att uttrycka mig på svenska. Jag har större ordförråd kanske eller någonting sånt här aktivt.

Man kan växla språk och samtidigt referensram och man kan vara en viss person på ett visst språk och växla mellan dem - vad Hannerz (1983) kallar "bindesstreckssvenskar". Ett annat exempel som Westin nämnde är sverigefinnar, som lever samtidigt i två kulturer i Sverige och kan växla mellan en finsk och svensk identitet. Med det kan också vara problematiskt att ha flera kulturella identiteter när de skiljer sig mycket från varandra. Chilenare har ofta problem med det. En exempel kan också vara en svensk jämställdhet och en indisk patriarkat, som inte passar ihop så bra. Det borde vara så att det är positivt att vara flerkulturell. Man kan se det som en tillgång för individen att man kan se saker på flera sätt.

För att få en flerkulturell identitet borde man ha en stark relation först till sina föräldrar för att få en stark identitet. Man kan se en flerkulturell identitet som en tillgång, men bildpsykoterapeut Ulla Hvid tyckte, att i Sverige kräver man att vi alltihop ska vara likadana. Det är också sant att det blir sammansmältning på lång sikt under tredje och fjärde generationen.

Assimileringen blir ett slutresultat, men det är inte nödvändigt att påskynda den. Den första generationen kan inte assimileras, de har redan sin identitet. Det är viktigt att barnen kan kommunicera, kan leka samma lekar och till ex. vet vem Pippi Långstrump är, men det är också viktigt att försvara sin generationella kontakt med sin ursprung. Det är viktigt att hjälpa barnen i deras kontakt med föräldrar och stärka hemspråksundervisningen. Man borde respektera mera andra utan att kräva för stor assimilering och anpassning.

5.4.3 Hjälpsatser till flyktingbarn

Enligt Westin och Hvid borde det finnas bättre förutsättningar att snabbt hantera asylsökningar, att människor inte behöver vänta så länge för att veta om de kan stanna eller inte. Invandrarverket skapar extra svårigheter när flyktingar måste flytta flera gånger och då de har upprepade separationer, som de upplever som traumatiska.

Flyktingbarn behöver terapi eller vuxna stödpersoner, speciellt de barn som kommer från krig och traumatiska händelser. En välmenande omgivning som bryr sig om, pratar och kommunicerar, kan vara mer än terapi. Om det finns en vuxen person, som kan ta emot, kan man få ord att uttrycka sina traumatiska upplevelser. Många gånger kan det vara bildkommunikation som "lyfter upp locket" när man får möjlighet att uttrycka sig utan att man kan språket.

Flyktingar har hemma en social diskrepans när barn och föräldrar har två olika världar anser Hvid. Man borde hjälpa också föräldrar att ha en bättre kontakt med sina barn, som lever mer enligt svenska koder. Föräldrarna vill ofta alltför starkt bevara sina kulturella vanor efter flyttningen. Ett exempel kan vara somalifamiljen, som inte har använt slöja hemma i Somalia, börjar kräva sina döttrar att använda slöja i Sverige. Barnen vill ofta leva mera liksom sina svenska skolkompisar och det kan orsaka svåra situationer mellan barnen och föräldrar.

Enligt bildpsykoterapeut Helena Olofsson har förskolan en viktig roll i att skapa en bättre pedagogik för att ge mera kunskaper och resurser till flyktingbarn i det här samhället, och hon fortsätter:

Hur hjälper man barn när man inte talar samma språk, vilken pedagogik ska man ha och den måste vara väldigt, väldigt speciell. Man måste fånga upp alla problem innan dom uppstår i barngruppen, annars blir det väldigt kaotiskt. Så det ju tycka att man kan hjälpa flykting- och invandrarbarn genom att skapa en rätt pedagogik. Hur ? Man ger dom mera kunskaper om det här samhället, ger dom mera resurser i det här samhället att förstå och känna till kulturen. Men det måste vara en speciell pedagogik som fångar upp dom här jätte lika problemen som består av att man inte talar samma språk. Man måste bygga mycket på bild, det upplevde jag. Att man kan med bild

förklara, komplicera de abstrakta saker. Man måste vara observant på då förstå att man kan till ex. inte, om man i någon slags andav utom att man vill ge barnen en någon slags svensk tradition, till ex. Luciafirande, så man kan inte ta barn och ställa upp dem på rad och blocka fram vita linnen och börja prova dom utan att barnen vet vad det handlar om. För det skapar förvirring och det skapar osäkerhet om vad det är, och dom har ingen aning och tar på sig snällt dom här skjortorna och går som man visar, men de har ingenting att koppla det till. Och där tycker jag är ett stort problem, att man inte ser att man kan inte bara lära ut ritualen, om man ska ge en kulturell förståelse.

Man måste vara mera pedagogisk än så, man måste kanske leta reda på bilder och förbereda lång tid i förväg vad det handlar om och hur att det här är något som barn gör, så att man kopplar det här barnet med något begripligt: det här är en lek och det här är något som vi brukade göra. Och tyvärr, alltså så tycker jag att de här pedagogiken blir mycket ytliga, så att man önskar bara att man ska dansa runt majstången eller man ska gå luciatågen, man ska göra allt det här, man ska sjunga ramsor utan att barnen inte förstår orden. Men man kommer inte ihåg att det krävs så mycket mer. Och deras första reaktion blir en jätte stor frågetecken, bara.

Flyktingbarn känner ofta ensamhet, isolering, mobbning och de blir inte alltid socialt accepterade i skolan. Det finns också studier att de klarar skolan åtminstone lika bra och ofta även bättre än svenska barn. I skolor är det väldigt viktigt att motarbeta rasism, anser Westin. Det borde vara mera mångkulturella och etniska frågor i skolor och det är viktigt att ta upp frågor om invandrare och minoriteter. Man borde börja mera acceptera flyktingar och möta dem med respekt.

5.4.4 Hjälp med bilder

Enligt alla mina informanter passar bildterapi alldeles utmärkt för flyktingbarn och det är samma sak med andra kreativa terapiformer, t. ex. musikterapi och dansterapi. Bildterapi är ett enda terapiform som dokumenteras, man kan följa terapien genom bilder och bilden antas vara mer universiell.

Bildterapi är ett sätt att öppna kommunikation, den "lyfter upp locket" och barnen kan uttrycka sig mera självständigt och oberoende av vuxna människors förväntningar. Barnen behöver kommunikation med vuxna och det är viktigt att vuxna människor bryr sig om. Det är oerhört värdefullt på flyktingförläggning att satsa på en lyhörd och välutbildad person som gör bilder med barnen och uppmuntrar dem därför, att de inte kan artikulera sig så bra

med språket och bearbeta grejer. Speciellt där är det väldigt viktigt att ha papper och kriterior för barn så att de kan göra bilder, uttrycka sig och formulera sig.

Bildpsykoterapeut Ulla Hvid berättar, att i bildterapi är mötet med en annan viktigt, man är inte ensam. Den hjälper olika människor på olika sätt och kan också hjälpa dem som är oerhört verbala. Man kan "prata bort", men man kan inte prata bort bilder. Med hennes egna ord:

Det kan sägas helt generellt det att man får syn på vad man gör och någonting som man är, och man kan se, man kan följa, man kan till ex. titta på dom bilder man har gjort efter en, efter en, efter en och så kan man också följa tecken och utvecklingar i bilder och det intressanta är att det finns spåren i det. Det kan finnas en röd fläck som utvecklas till en blomma, man kan följa den röda fläcken efter bild, efter bild, efter bild, att så här som man kallar spår ser man hela vägen alltså och kan följa någon slags utveckling. Det blir mycket tydligare än pratterapi. Tydligheten, att man får syn på och man får göra med sina egna händer: jag gör, jag gör det här och det är speciellt när det gäller barn. Alltså existerar jag för det första, jag är en person som kan göra någonting, att det faktum att man använder sin egen kropp och sina egna händer är ju, det här som är bra med att göra bilder, inte bara bildterapi. Och man på delvis är duklig person för att man kan faktiskt åstadkomma spår till tillvaron, om man ser dom, om man känner dom. Jag gör och därför jag är någon. Tror jag.

I tonårsåldern blir bild och musik viktiga, när man inte talar samma språk med vuxna. Det är också fråga om individer, några är mer bildintresserade och andra är mindre.

Man kan ha bildkommunikation i skolan och samtala om barnens teckningar och målningar, men skolan skall inte vara terapeutisk utan pedagogisk. Om barnen har problem i skolan skall psykologen tala med honom först. Om det finns mycket flyktingbarn i förskolan, skolan eller på fritids, behöver personalen handledning i att arbeta med bilder, därför att de kanske inte ser vad det handlar om, eller man kan börja stänga av i stället. Man förstår inte riktigt hur viktigt handledning är, anser Olofsson.

Bildskapandet är inte terapi, men det kan ha en terapeutisk effekt. Bildterapi kräver ramar, tystnad, kontinuitet som i psykoterapi. Den har en egen metodik, hur man använder det konstnärliga språket i terapin. Det finns ju inga förbud att använda bild om man inte är

bildterapeut och också bildterapeuten kan använda andra metoder, t.ex. dockor, som tillhör lekmetoder.

Den som utför bildterapi med flyktingbarn borde veta någonting om flyktingskapet och kultur denna människa kommer ifrån. Om man skall arbeta terapeutiskt måste man vara bildterapeut enligt bildterapeuterna. Utan bildterapiutbildning får man inte dra slutsatser om bilderna. Om detta nämde Berefelt några farliga exemplar, när man tror att man vet, fastän man inte har tillräckliga kunskaper om barnens teckningar. Enligt Helena Olofsson handlar det om klientens säkerhet, att det måste finnas en trygghet runt omkring, det måste finnas något stadigt som håller, om man börjar släppa fram något som är djupt traumatiskt. Det kan finnas sådana upplevelser som är oerhört starkt negativa, som är så hotande inåt att man behöver psykiskt stöd omkring. Man kan inte gå djupt utan att vara bildterapeut, men man kan arbeta med kreativitet, måleri och skaparglädje och det är väldigt viktigt.

Charles Westin tycker att man inte kan få en ny identitet genom bildterapi, men man kan leva med denna identitet som man har och man kan vidga sin identitet och kanske få en ny dimension i detta. Så att man kan gå vidare i livet.

6. ANTROPOLOGI I HÄLSOPEDAGOGIK OCH HÄLSOPEDAGOGENS EGEN BAKGRUND

I början av denna studie har jag skrivit, att mitt arbete tar avstamp i sådana viktiga begrepp som hälsa, kultur, symboler och etnicitet. Hälsopedagogiken tar också avstamp i kulturen (Davison 1992, Vaskilampi 1992, Karisto 1992). När jag började läsa socialantropologi, var ett av mina mål att få lära, hur man utför hälsopedagogik med olika slags människor som kommer från olika kulturer och social klass. Nu är jag mer duglig för att göra det. Antropologen kan vara en tolk mellan en målgrupp och en vetenskaplig forskargrupp och hälsoantropologin hjälper oss att förstå människors beteende ur deras egna sosiokulturella bakgrund (Vaskilampi 1992, 25).

Kultur- och socialantropologin studerar människan med kvalitativa metoder ur en kulturell synvinkel och antropologin försöker ta reda på likheter och olikheter mellan olika kulturer (Vaskilampi 1992, 26). I hälsoprojekt har antropologins uppgift ofta varit att finna metoder för att ändra människors beteende, men antropologin ger inga direkta svar för att förändra det. I bästa fall kan den hjälpa att förstå det som är annorlunda och den kan ge en annan synvinkel på saker. Det tar tid att ändra de kulturella värden (Karisto 1992, 35). Antropologen kan vara en tolk mellan olika grupper och subkulturer. (Vaskilampi 1992, 28.)

Den officiella maktorganisationens hälsopedagogik har fungerat enligt mellanklassens villkor och andra gruppers delkulturer är ofta bara mål för interventioner. I Sverige har man diskuterat redan flera år om att hälsan är på väg att bli klassfråga. Ohälsan ökar hos dem som redan har det dåligt på andra sätt. Det handlar också om att förändra människors grundläggande villkor. Enligt Vaskilampi (1992, 29) kunde en antropologisk studie ta upp till diskussion olika överlevnadsstrategier för subkulturer. Jag tycker att en bra överlevnadsstrategi för flyktingar och särskilt för flyktingbarn är att använda bilder, när orden inte räcker till. På samma sätt kunde man använda just bilder som metod när man inriktar hälsopedagogiska budskap för dem och då behöver man kunskaper om olika kulturer.

Enligt Jukka Laitakari (1992, 53) är det väldigt viktigt för hälsopedagogen att komma underfund med sin kulturella bakgrund. På grund av tillämpade antropologin tar Laitakari upp tre viktiga stadier (stages of awareness) i denna process.

Det första och ytligaste stadiet är en kulturblindhet, då man tycker att man vet och kan allt. Man ser inte att målgruppen har en speciell och unik kulturell bakgrund som man borde ta hänsyn till när man utför hälsopedagogik. Den här attityden är tyvärr ganska allmän hos hälsopedagoger. När man tänker på så sätt, ser man inte de riktiga orsakerna när programmen inte lyckas. (Laitakari 1986, 80-81.)

I det andra stadiet försöker man skaffa kännedom om sin målgrupp och detta stadium har blivit vanligare nuförtiden. Det är klart att när man känner målgruppens speciella kultur och situation kan man undvika de största problemen. Det djupaste stadiet är tredje och sista stadiet och då försöker man lära känna också sin egen kultur. Då har hälsopedagogen fått kunskaper till undvika att se målgruppen genom sin egna kulturs "linser". Det här är en av

de svåraste uppgifterna i hälsopedagogiken, att frigöra sig från sin kulturbundenhet. Det kräver att man lägger åt sidan sin egen utbildning, sin roll och sin sociala grupp och lever sig in i sin målgrupp och lyssnar på dem och lär sig av detta. För att kunna påverka andra måste hälsopedagogen först kunna själv förändra sig, utforma sina attityder, uppfattningar och funderingsvanor. (ibid.,81.)

Enligt Laitakari (1992, 55-56) finns det brist på studier om hur man kommer underfund med sin kulturella bakgrund. För att kunna börja denna process behöver man till ex. handledning, någon (terapi)grupp eller krissituation i arbetet. Att bli utsatt för olika kulturer och levnads-sätt befrämjar självkänedom. Jag märkte det också själv när jag levde i en annan kultur, hur man hela tiden jämför olika handlingssätt och system. Enligt min uppfattning påverkar denna process också identitet och personlig utveckling, om man vågar titta på saker med öppna ögon och är nyfiken på nya saker.

Hurdan person är en hälsopedagog som har kommit underfund med sin kulturella bakgrund? Laitakari (1992, 58) skriver att hon eller han är oegoistisk och empatisk mot sina medmänniskor, representerar inte någon samhällsklass eller tankesätt, men accepterar och är tolerant mot mångfaldighet i sig och i andra människor. Denna person är också långt ifrån moralismen, tvärtom försöker den förstå människors personliga drag och utvecklingsprocesser och vill stöda utan villkor människors olika strävan att sköta sin hälsa och välbefinnande. Den här mognadsprocessen pågår genom hela livet.

Jag tror att hälsopedagogens människosyn påverkar hur man betraktar andra och möter målgruppens människor. Om hälsopedagogen kommer mer underfund med sin egna kulturella bakgrund så att hon eller han känner bättre målgruppens kultur och även sin egen kulturbakgrund, sparar man resurser genom effektivare program. I framtiden borde man ha mera mångkulturella och etniska frågor i hälsopedagogernas utbildning så att mognadsprocessen kunde börja redan tidigare. Mina informanter tyckte att det är väldigt viktigt att ta upp dessa frågor i skolor och daghem. Hur mycket dessa frågor är framme i våra skolor skulle vara väldigt intressant att veta. Det skulle också vara viktigt att veta hur man kan utföra sådana teman i läroplaner. Dessa kunde vara objekt för möjliga fortsättningstudier.

Jag tycker att det är oerhört viktigt att fostra den nästa generationen att bli mer tolerant och oegoistisk så att vi kan förebygga och minska svårigheter hos flykting- och invandrabarn. Därigenom kan vi också förebygga svårigheter bland våra egna barn när de får en människosyn som accepterar olikheter bland andra människor. Då får vi bättre samhälle att leva i.

Hur kan man utnyttja bildskapandet i vardagens hälsofostran till ex. i skolan? Jag har redan tidigare skrivit att bildskapandet är ett bra medel att stärka barnens livskontroll och koherenskänsla (sence of coherence) och därigenom påverkar den också hälsan. Redan länge har konstfostrans mål varit enligt Rubin (1984) bevarandet av en stabil mental hälsa. Man kan inte ha bildterapi i skolan därför att skolarbete skall vara pedagogiskt, men konstpedagogik eller bildskapandet kan också ha terapeutiska aspekter utan att vara terapi. Jag tar upp bildskapandet i skolan i relation till hälsofostrans uppgifter (Kannas 1992). Bildskapandet har mest den mentala och stimulerande uppgiften. Man kan känna glädje eller lättnad efter man har kunnat uttrycka sina känslor genom bilden. Det är lätt att börja diskussioner om bilder och öka deras mentala effekt efter man har gjort någonting konkret. Man kan egentligen kalla bildskapandet för en vardagsterapeutisk metod (arkiterapeutitinen ote, Kannas 1992). En bild kan också befrämja förändring, men det händer oftast bara i terapin. Jag tycker att bildskapandet sällan har en bildande uppgift, men om man använder färdiga bilder i pedagogik, kan man tänka på att de har en bildande och förändring befrämjande uppgift.

Jag har funderat över att vad är det som gör att de verbala terapiformerna har högre status än de kreativa terapiformerna. Är det därför att den skriftliga och bokliga har högre värde i den västerländska kulturen? De båda formerna är viktiga och kan komplettera varandra. För några grupper passar de kreativa terapiformerna bättre än bara verbala, och till de här grupperna hör just barn, och särskilt flyktingbarn.

REFERENSLISTA

Agar, M. 1980. *The professional stranger. An informal introduction to ethnography*. London: Academic Press.

Alasuutari, P. 1995. *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

Angel-Poblete, B. 1995. Behandling av traumatiserade flyktingbarn på förläggning. I Hjern, A. (red.) *Diagnostik och behandling av traumatiserade flyktingar*. Lund: Studentlitteratur, 280-294.

Antonovsky, A. 1985. *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass.

Antonovsky, A. 1988. *Unraveling the Mystery of Health. How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco: Jossey-Bass.

Armyr, U. 1989. *Flyktingbarn. Naturliga reaktioner på något onaturligt*. Älvsjö:Diakonia.

Aronsson, K. 1981. En spännande situation där någon är i fara och där någon kommer till hjälp. Variationer kring tema i pojk- och flickbilder. "Spänning och schabloner. Våra tidigaste bilder."Kompendium på kurs Bildterapi för barn. Centrum för barnkulturforskning.-Stockholms Universitet.

Berefelt, G. 1977. "Ur klottret. En studie i barnteckningens morfogenesis." Kompendium på kurs Bildterapi för barn. Centrum för barnkulturforskning. Stockholms Universitet.

Berefelt, G. 1978. "Barnens bilder." Kompendium på kurs Bildterapi för barn. Centrum för barnkulturforskning. Stockholms Universitet.

Björklund, U. 1983. *Etnicitet*. Stockholm: Socialantropologiska institutionen.

Burt, C. 1921. *Mental and scholastic tests*. London: P.S. King and Son.

Carlberg, G. 1989. *Dynamisk utvecklingspsykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.

Cox, M. 1992. *Childrens drawings*. London: Penguin Books.

Dagens Nyheter: "Finsk pappa spräcker myten." Den 26 April 1995.

Dagens Nyheter: "Nordiska män går före." Den 26 April 1995.

Dagens Nyheter: "Fantasin flödar i färg." Den 16 Maj 1995.

Dagens Nyheter: "Livet i Sverige gör invandrare sjuka." Den 1 Oktober 1995.

Dagens Nyheter: "Australiens glömda konstskatt." Den 19 December 1995.

Dagens Nyheter: "Jag vet hur det känns." Den 7 Oktober 1996.

Dagens Nyheter: "Invandrare är oftare kriminella." Den 18 Oktober 1996.

Dagens Nyheter: "Utanförskap föder våld." Den 19 Oktober 1996.

Dagens Nyheter: "Ny lag missgynnar familj." Den 3 November 1996.

Dagens Nyheter: "Visa respekt för barnens drömmar." Den 5 November 1996.

Dagens Nyheter: "Invandrarna vill inte delta." Den 9 November 1996.

Dagens Nyheter: "Flyktingars självmord mörkläggs." Den 22 November 1996.

Dagens Nyheter: "Hälsa på väg bli klassfråga." Den 20 Januari 1997.

Dagens Nyheter: "Klass avgör hälsan." Den 18 Februari 1997.

Davison, C. 1992. "Cultural anthropology and health promotion - the South Wales Coronary Heart Disease Projekt." I Nissinen, A., SHEMEIKKA, S. (red.) *Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1992*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 1993:1, 13-24.

Eggimann-Gandini, K. 1992. "Flyktingbarn och deras bildspråk." C-uppsats i socialantropologi. Socialantropologiska Institutionen. Stockholms Universitet.

Erikson, E. 1982. *Lapsuus ja yhteiskunta*. Jyväskylä: Gummerus.

Fakta och argument om invandringen. 1993. Statens invandrarverk. Norrköping: Luftvartverkets tryckeri.

Flannery, M. 1973. Aesthetic Education. *Art Education*, 1973, 26 (5): 10-14.

Gedin, M. & Taube, M. 1993. *Hjärtats bilder. En modern konstbok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Ginsburg, B-E. 1994. "Hälsa välkommen." Handlingsprogram för prevention av psykosocialt relaterad ohälsa hos flyktingar. Enheten för Psykosocial Forskning och Utveckling. Stockholms läns landsting.

Goodenough, F. 1926. *Measurement of intelligence by drawings*. New York: Harcourt, Brace & World.

Hannerz, U. 1983. *Över gränser*. Lund: Liber.

Hannerz, U. 1992. *Cultural complexity*. New York: Columbia University Press.

Heikkinen, R-L. 1991. I Urponen, H., Aarva, P., Nupponen, R. (red.) *Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1991*. Sosiaali- ja Terveyshallitus. Tutkimuksia 2/1991: 35-41.

Helsingin Sanomat: "Pakolaisten mielenterveyttä hoidetaan epätasa-arvoisesti. Syrjäytyneitä pakolaisnuoria vetävät huumeet ja rikollisuus, kun kriisit ovat selvittämättä." Den 23 April 1997.

Hermanson, T. 1994. "Teemahaastattelu lääkärin työn tutkimisessa." *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti*. Teema: Kvalitatiivinen tutkimus 1, 36-40.

Hirsjärvi, S. & Liikanen, P. & Remes, P. & Sajavaara, P. 1990. *Tutkimus ja sen raportointi*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hvid, U. 1991. *Bildskapande som kommunikation. Att skapa kontakt med flyktingbarn*. Valdemarsvik: Åkerströms Tryckeri AB.

Hvid, U. 1995. "Flyktingskap och bildskapande." Socialhögskolans D-kurs med inriktning mot forskning. Institutionen för socialt arbete. Stockhoms Universitet.

Irvine, J. 1993. "Registering affect: heteroglossia in the linguistic expression of emotion." I Lutz, C.A., Abu-Lughod, L. (red.) *Language and the politics of emotion*. Paris: Cambridge University Press.

Kalimo, E. 1986. Terveyskasvatuksen sisältöjen kohdentaminen Terveyttä kaikille vuoteen 2000 mennessä ohjelman kannalta. *Sosiaalivakuutus* 1986:24(2):60-64.

Kannas, L. 1985. Psykososiaalinen opetusmalli ja sen soveltaminen terveyskasvatuksessa. I Laine osv. (red.) *Terveyskasvatuksen vuosikirja 1985*. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja tutkimukset 6/1985. Helsinki, 111-122.

Kannas, L. 1992. Terveyskasvatus tutkimus- ja koulutusalanä sekä arjen käytäntönä. *Aikuiskasvatus* 2/1992. Valkeakoski: Valkeakosken Kirjapaino.

Karisto, A. 1992. "Näkökulmia terveyskasvatukseen." I Nissinen, A., Shemeikka, S. (red.) - *Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1992*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1993:1, 33-39.

Kearins, J. 1978. "Visual memory skills of Western Desert and Queensland children of Australian Aboriginal descent." *Australian Journal of Psychology*, Apr. Vol. 30 (1), 1-5.

Kearins, J. 1986. "Visual spatial memory in Aboriginal and White Australian children. Special Issue: Contributions to cross-cultural psychology." *Australian Journal of Psychology*, Dec. Vol. 38 (3), 203-214.

Keskisuomalainen: "Lapsen on tehtävä ja nähtävä taidetta." Den 24 December 1996.

Kramer, E. 1975. *Bildterapi med barn*. Lund: Berlingska Boktryckeriet.

Kerschensteiner, G. 1905. *Die Entwicklung der zeinerischen Begabung*. Munchen: Gerber.

Laitakari, J. 1978. *Terveyskasvatus. Johdatus suunnitteluun, menetelmiin ja arviointiin*. Sairaanhoidajien koulutussäätiö. Hämeenlinna: Karisto.

Laitakari, J. 1986. *Terveyskasvatuksen suunnittelu*. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutussäätiö.

Laitakari, J. 1992. "Terveyskasvattajan oma kulttuuritausta ja sen tiedostaminen." I Nissinen, A., Shemeikka, S. (red.) *Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1992*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1993:1, 53-59.

Landberg, A-C. 1996. "Viktigt orka lyssna på patienter med krigsupplevelser." *Psyche*. Psykiatrisk vårdtidskrift 5, 10-11.

Lange, A. & Westin, C. 1981. *Etnisk diskriminering och social identitet*. Stockholm: Liber Förlag.

Larsson, L. 1993. *Törnehäcken. Barn ritar och berättar ur kriser och konflikter*. Rädda barnen. Fälths Tryckeri.

Linder, A. 1989. "Barns bildmässiga framställning av sig själva." I Berefelt, G. (red.) *Studier kring barn och bildpsykologi nr. 14*. Centrum för barnkulturforskning. Stockholm: Printgraf AB.

Lindström, S., Berefelt, G. och Wik-Thorsell, A-L 1987. "Livets träd." Stockholm: Rabin & Sjögren.

Lithman, Y. 1987. *Invandring och andra generation.* I Lithman, Y. (red.) *Nybyggarna i Sverige*. Helsingborg: Carlsson.

- Lunden, K. 1996. "Så målar du ditt inre landskap." *Hälsa* 5, 20-24.
- Löfgren, O. 1989. "The Nationalization of Culture." *Ethnologia Europaea* 19: 5-23.
- Löfgren, O. 1990. "Medierna i nationsbygget." I Hannerz, U. (red.) *Medier och Kulturer*. Helsingborg: Carlsson bokförlag.
- Löfgren, O. 1995. "Being a good Swede: National Identity as a Cultural Battleground." I *Articulating Hidden Histories. Exploring the Influence of Eric Wolf*. Berkeley: University of California Press.
- Lönnqvist, B. 1994. "Det främmande ögat. Etnologiska studier i norskt vardagsliv." Hverdag. Festskrift til Brynjulf Alver 28.9.1994. Vett & Viten AS.
- Machover, K. 1949. *Personality projection in the drawings of the human figure*. Springfield: Charles T. Thomas.
- Marttinen, A. 1996. *Lasku. Pakolaisnuorten elämää Suomessa*. Kirjaneliö.
- Mortensen, K.V. 1972. "Barnteckningar. Utveckling och uttryck." Kompendium på kurs Bildterapi för barn. Centrum för barnkulturforskning. Stockholms Universitet.
- Munterberg-Koppitz, E. 1968. *Psychological evaluation of children's human figure drawings*. New York: Grune & Stratton.
- Mäkelä, K. 1990. *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Painokaari Oy.
- Pålsson, J. & Hjern, A. & Envall-Ryman, K. 1995. "Det traumatiserade flyktingfamiljen i behandling." I Hjern, A. (red.) *Diagnostik och behandling av traumatiserade flyktingar*. Lund: Studentlitteratur.
- Price, S. 1989. *Primitive art in civilized places*. London: The University of Chicago Press.

Rimpelä, M. 1994. "Terveysten edistäminen ja terveyskasvatus - katsaus kansainväliseen kirjallisuuteen." *Suplementti. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 1994.31:5-22.*

Rojien, S. 1991. "Art therapy in transcultural family therapy." *Contemporary Family Therapy An International Journal*. Dec. Vol. 13 (6), 563-571.

Rubin, J. A. 1984. *Child Art Therapy. Understanding and helping children grow through art.* New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Ruohotie, P. 1993. "Ammatillinen kasvu työelämässä." *Ammattikasvatussarja 8.* Tampereen yliopiston Hämeenlinnan opettajakoulutuslaitos.

Savolainen, M. 1987. "Jag skäms inte för att jag är finne." I Lithman, Y. (red.) *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andtageneration.* Helsingborg: Carlsson, 80-121.

Shweder, R., Bourne, E. 1984. "Does the concept of the person vary cross-culturally?". I Shweder, R.A., LeVine, R.A. (red.) *Culture theory. Essays on mind, self, and emotion.* New York: Cambridge University Press.

Smith, A. 1989. *The ethnic origins of nations.* New York: Basil Blackwell Inc.

Soininen, M. 1987. "Den finska andragenerationen: Samhällssyn och politisk socialisation." I Lithman, Y. (red.) *Nybyggarna i Sverige. Invandring och andrageneration.* Helsingborg: Carlsson, 122-173.

Soininen, M. 1995. *Tieteellisen tutkimuksen perusteet.* Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus. Turku: Painosalama Oy.

Sylvander, I. 1979. *Barnpsykioterapi.* Stockholm: Natur och Kultur.

Syrjälä, L. & Ahonen, S. & Syrjäläinen, E. & Saari, S. 1994. *Laadullisen tutkimuksen työtapoja.* Helsinki: Kirjayhtymä.

Söderqvist, S. & Bäckman, G. 1988. Life controll and perceived health. Meddelanden från ekonomisk statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Socialpolitiska Institutionen. Ser. A:232. Åbo.

Vaskilampi, T. 1992. "Antropologinen katse terveyskasvatukseen." I Nissinen, A., Shemeikka, S. (red.) *Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1992*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. 1993:1, 25-31.

Westin, C. 1973. *Existens och Identitet. Invandrades problem belysta av invandrare i svårigheter*. Forskningsrapport. Stockholm: Imfo-Gruppen.

Ödman, M. & Kälvesten, A-L. 1982. "Barnteckningar i öst och väst." Årsbok om Kina 1982. Svensk-kinesiska vänskapsförbundet. Kompendium på kurs Bildterapi för barn. Centrum för barnkulturforskning. Stockholms Universitet.

ÖVRIGT KÄLLMATERIAL

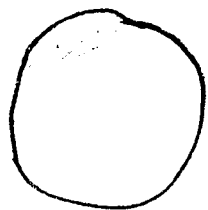
Intervjuer

Berefelt, G., professor på Centrum för barnkulturforskning i Stockholms Universitet, Juni 1996.

Hvid, U., socionom, bildpsykoterapeut i Stockholm, Juni 1996.

Olofsson, H., konstnär, bildpsykoterapeut i Stockholm, Juni 1996.

Westin, C., professor på Centrum för invandrarforskning i Stockholms Universitet, Maj 1996.

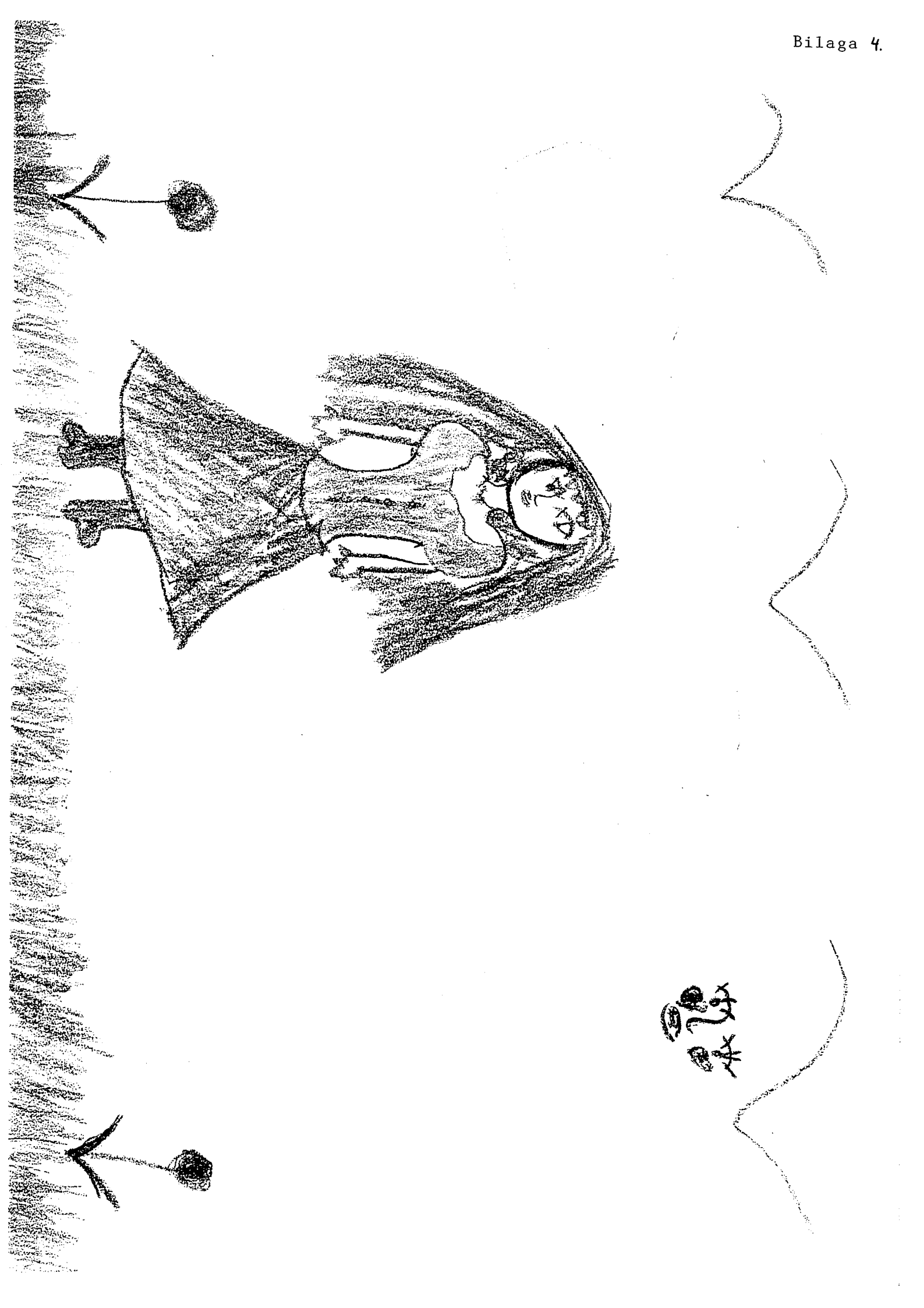
Itan Alexandra Ek

Bilaga 2. *en männa*

Timey 94

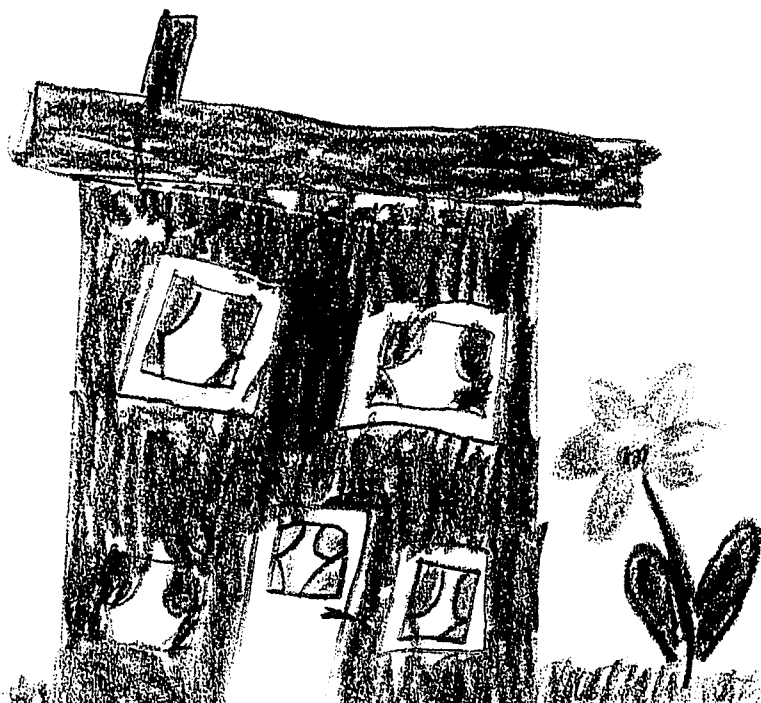
m m m
m m m
m m

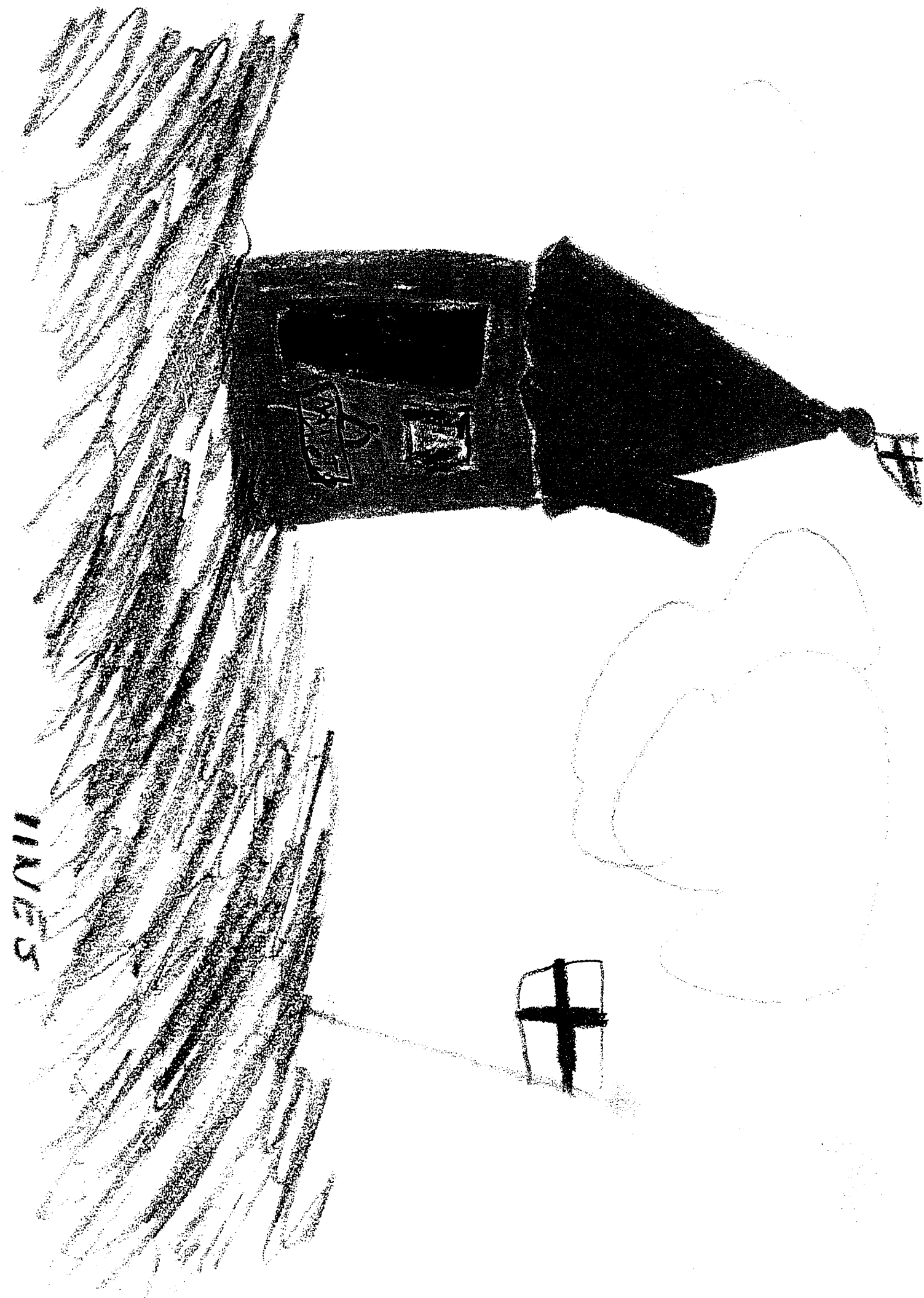
m

m m

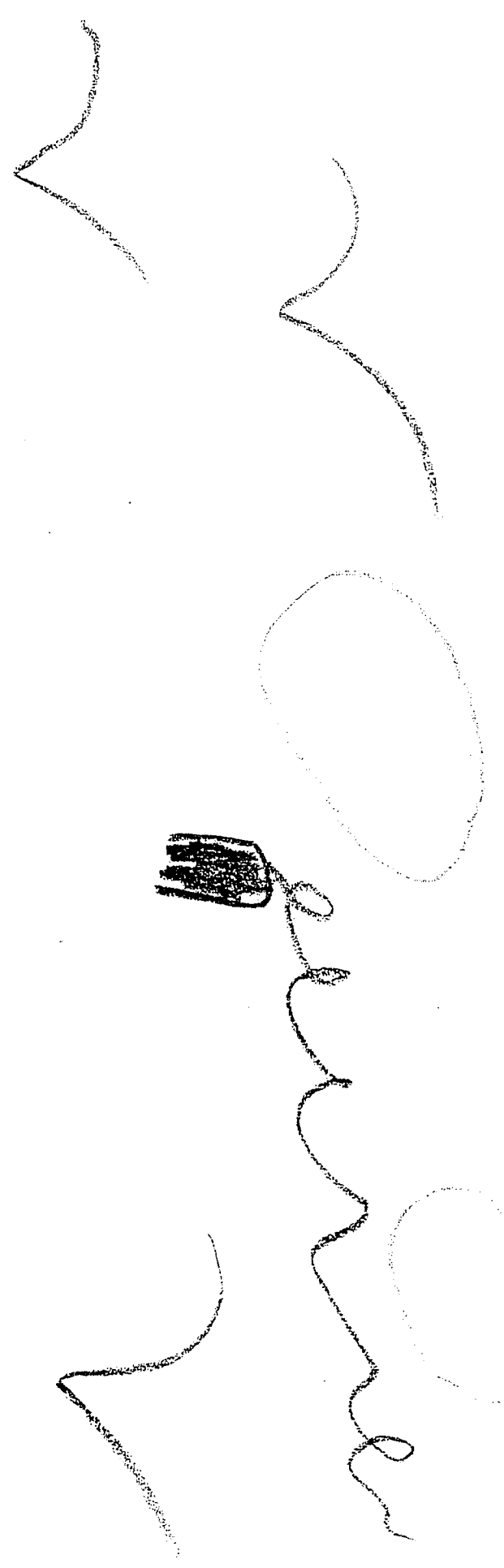
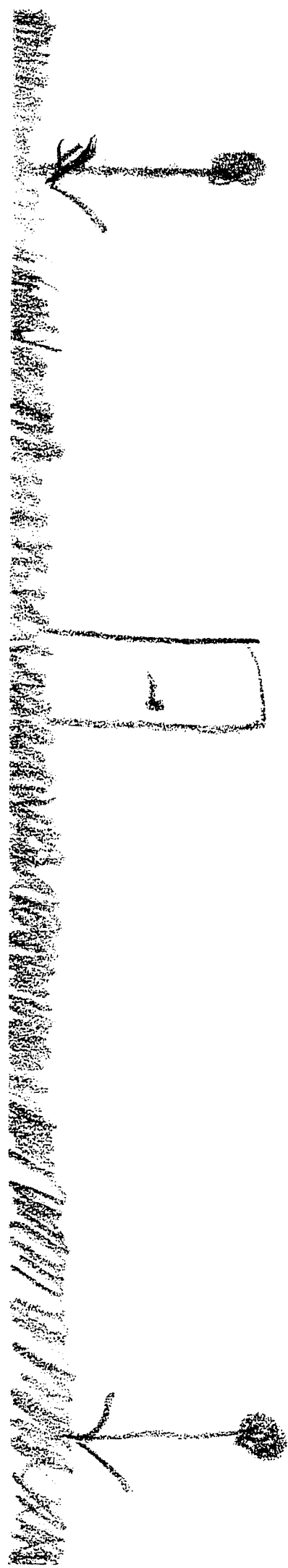
m

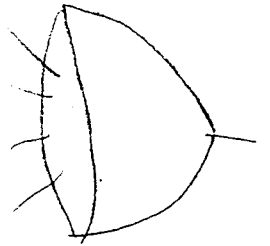
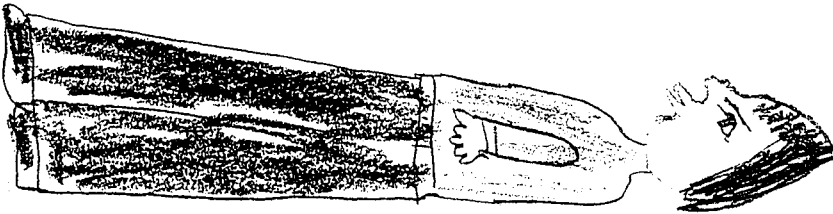
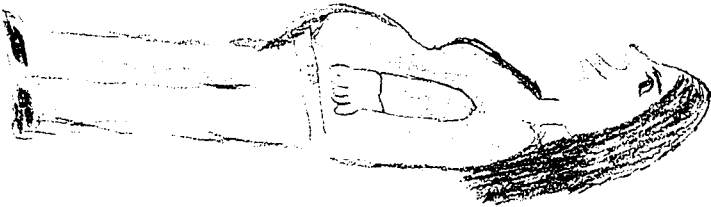
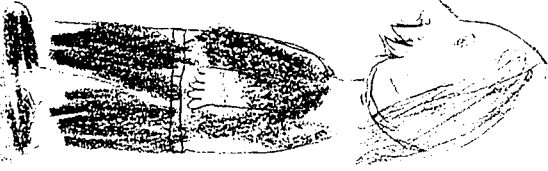
Alexandra Ek

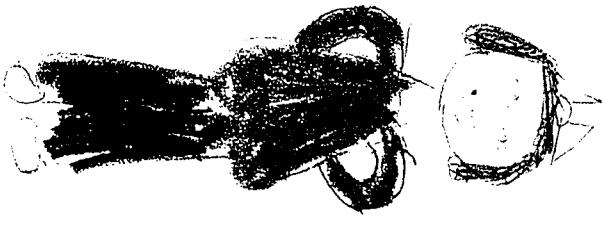
IVES

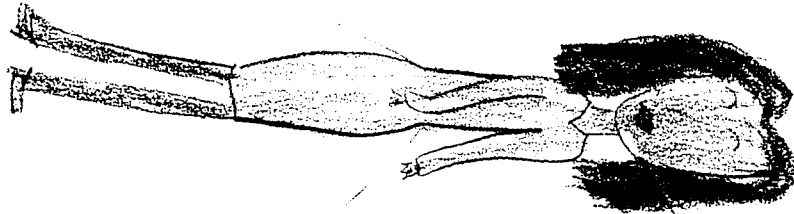
Sh. 1. 1. 1.

juva

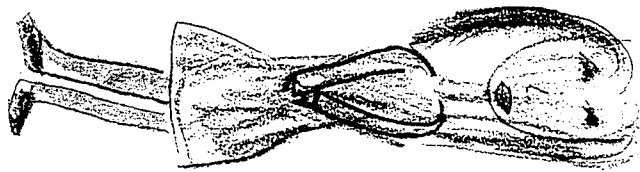

Line

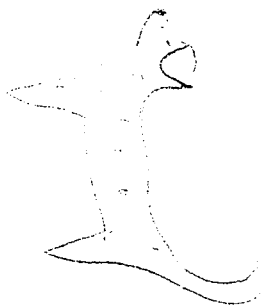
Line

Line

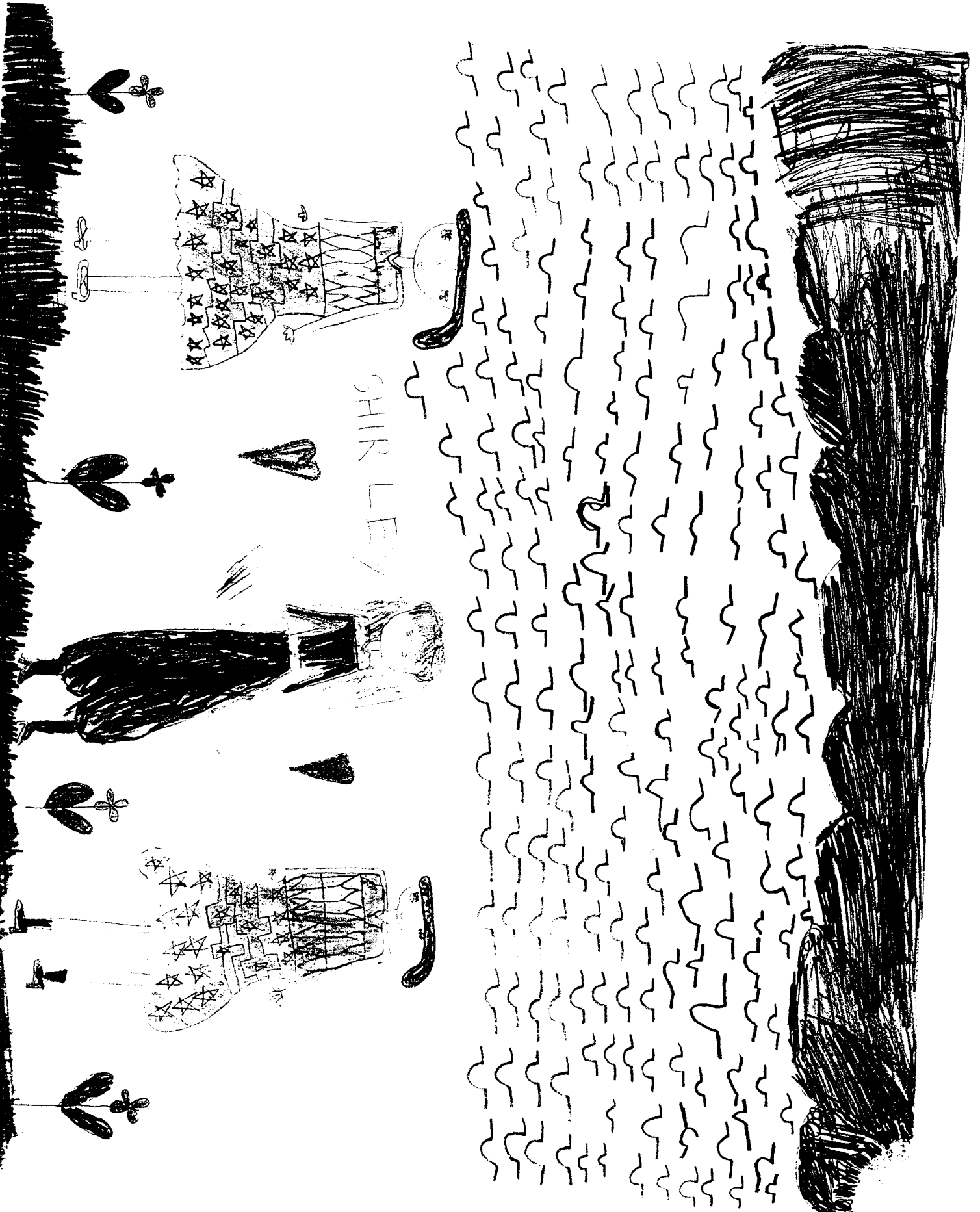

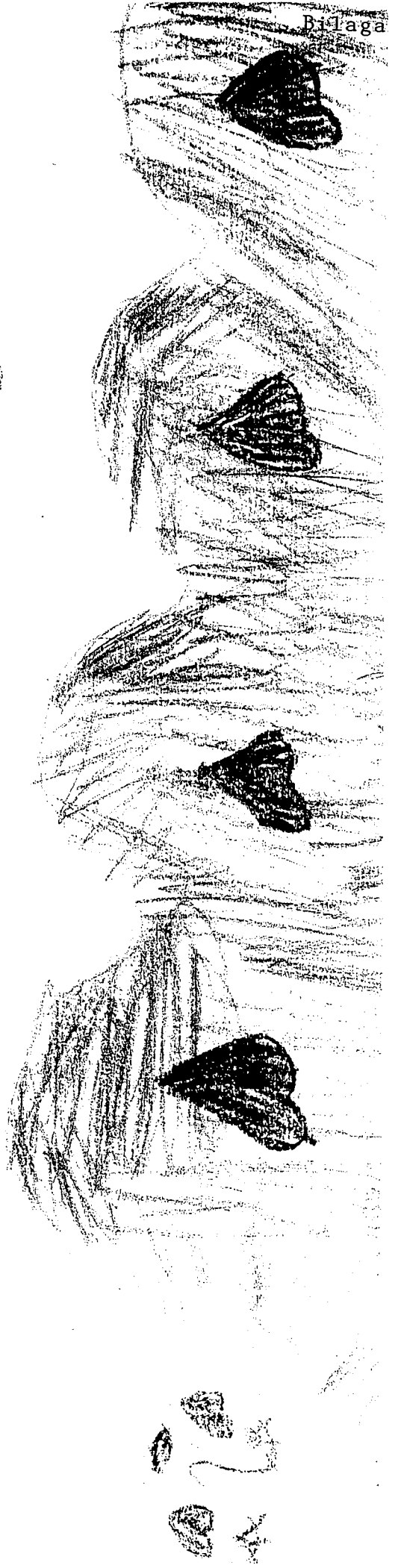
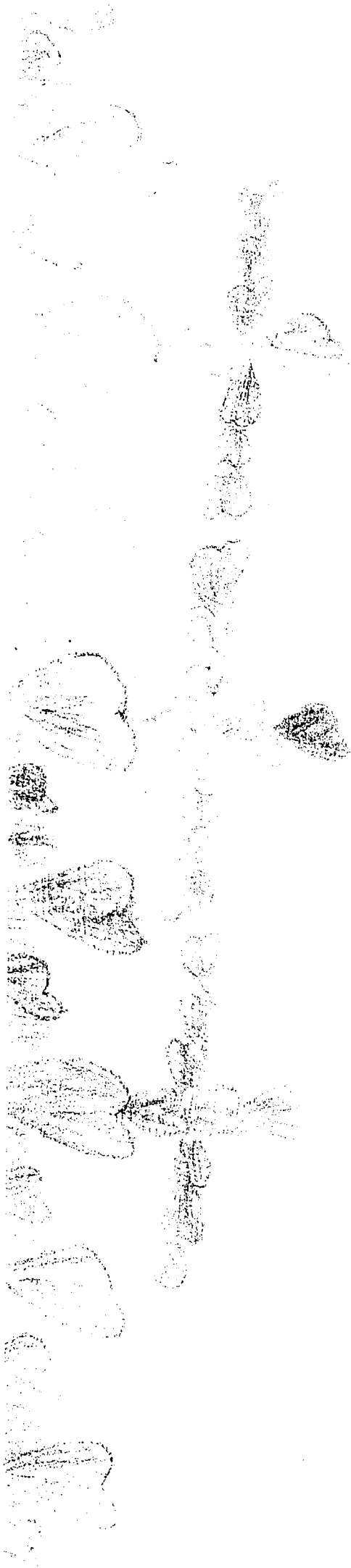
Line

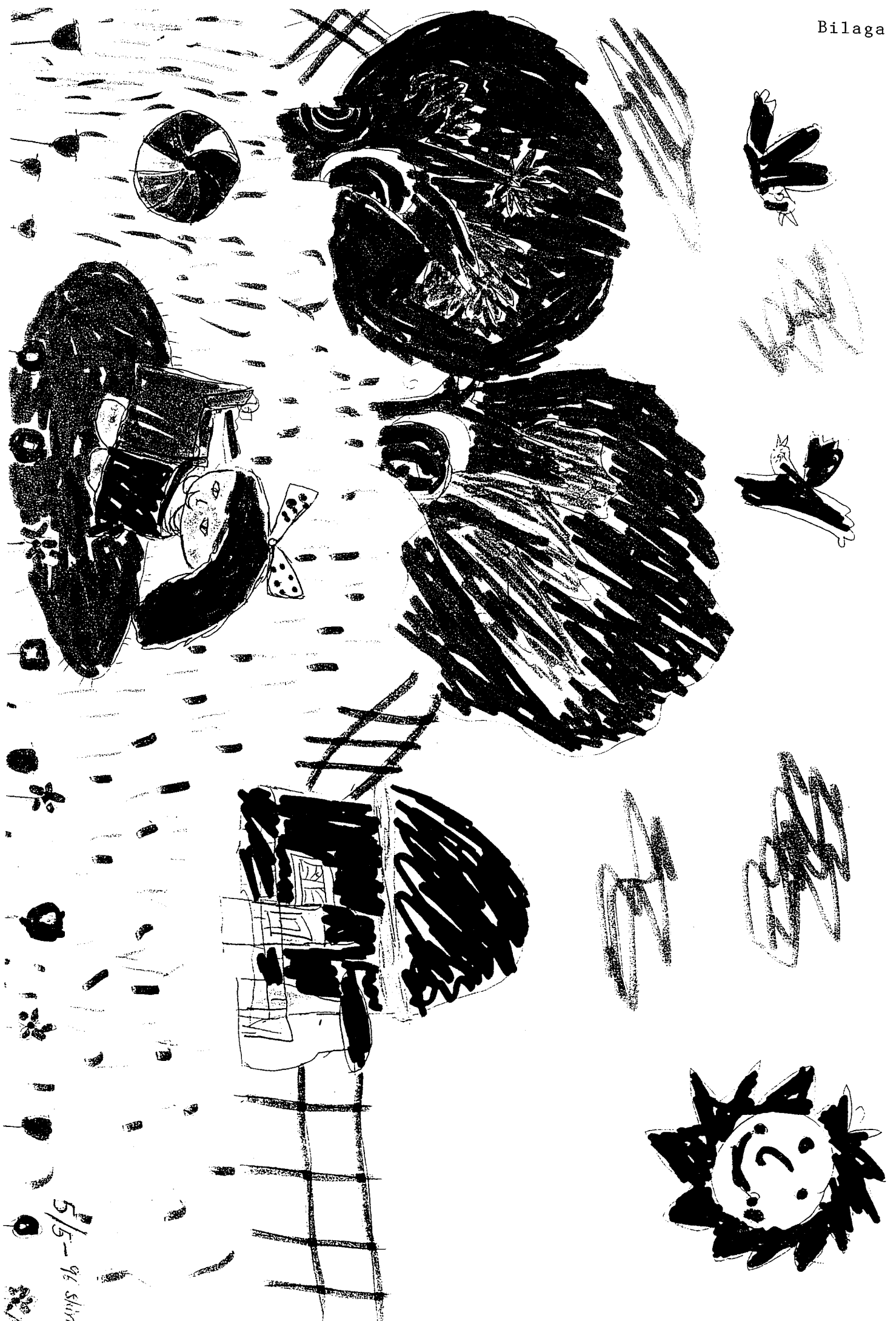
Line

Line

5/5-96 skitt

BILAGA 15.

Intervjufrågor

1. Hurdana erfarenheter det finns av flyktingbarnens identitetsproblem och bildterapi?
2. Är identitetskris vanlig och hur ser det ut hos flyktingbarn?
3. När inträffar en identitetskris och hur ser förloppet ut, kan du beskriva de typiska faserna?
4. Vilka flykting eller invandrargrupper har mest svårigheter i Sverige och varför?
5. Är det bra att assimileras in i en ny kultur eller försvara sin egen kultur?
6. Är det möjligt att få en flerkulturell identitet?
7. Har det nackdelar att vara flerkulturell?
8. Hur man kan hjälpa flyktingbarn och invandrabarn att minska deras svårigheter i det nya landet?
9. Hurdana problem har de i skolan, på fritiden och hemma?
10. Hur passar bildterapi för flyktingbarn jämfört med andra hjälpmedel?
11. Vad är det i bildterapi som hjälper?
12. Är det möjligt att få någon ny identitet genom bildterapi?
13. Vem kan utföra bildterapi med flyktingbarn?
14. Kan man använda bildterapi i skolan eller på fritids?